

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

З. Гаркавенко

***Методичні рекомендації
керівнику навчального закладу щодо діяльності
психологічної служби***

КИЇВ - 2015

УДК 159.922.7

ББК 88.4

Г-20

Рекомендовано до друку на засіданні Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України (протокол № 3 від 19 лютого 2015 р.)

Рецензенти:

Сергеєва Л.М. – доктор пед.наук, професор кафедри освіти дорослих Університету менеджменту освіти України;

Белкіна О.Г. - директор ЗОШ №207 м. Києва, вчитель вищої категорії;

Почупайло В.М. - методист вищої категорії з психологічної служби Шевченківського РНМЦ м. Києва

Г Гаркавенко З. О. Методичні рекомендації керівнику навчального закладу щодо діяльності психологічної служби [Електронний ресурс] / З. О. Гаркавенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. – 79 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.

У методичних рекомендаціях розкриваються організаційно-методичні засади діяльності психологічної служби системи освіти. Особливу увагу приділено особливостям організації діяльності фахівців психологічної служби у навчальних закладах різних типів. При укладанні методичних рекомендацій використано нормативно-правові документи, які регламентують діяльність працівників психологічної служби, а також методичні матеріали з досвіду роботи окремих підрозділів психологічної служби системи освіти України.

Рекомендації розроблені на виконання Плану заходів щодо розвитку психологічної служби (наказ МОН України від 06.08.2013 р. №1106) для керівників місцевих органів управління освітою, керівників закладів освіти, педагогічних працівників, батьків, а також в рамках виконання НДР “Наукові та організаційно–методичні засади вдосконалення діяльності психологічної служби і психолого–медико–педагогічних консультацій системи освіти”.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Розділ 1. Організаційно-правові засади діяльності психологічної служби системи освіти.....	5
1.1. Психологічна служба системи освіти.....	5
1.2. Обласна психологічна служба системи освіти.....	11
1.3. Районна (міська) психологічна служба системи освіти.....	14
1.4. Психологічна служба навчального закладу.....	19
Розділ 2. Особливості організації та змісту діяльності фахівців психологічної служби системи освіти у навчальних закладах різного типу.....	38
2.1. Діяльність психологічної служби ДНЗ.....	38
2.2. Діяльність психологічної служби ЗНЗ.....	44
2.3. Діяльність психологічної служби ПТНЗ.....	51
2.4. Діяльність психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації.....	56
2.5. Діяльність психологічної служби позашкільних навчальних закладів.....	58
Розділ 3. Організація окремих напрямів роботи психологічної служби. З досвіду роботи	62
3.1. Психолого-педагогічний супровід у роботі із учнями у спеціалізованому навчальному закладі	62
3.2. Програма роботи з батьками «Тренінг батьківської компетентності» (за матеріалами експериментальної роботи Гаркавенко З.О. на базі навчальних закладів м. Києва).....	65
Післямова.....	74
Список використаної та рекомендованої літератури.....	75

Передмова

Діяльність психологічної служби системи освіти на сучасному етапі покликана максимально знизити ступінь напруги, який переживають всі учасники освітнього процесу, спричинений багатьма факторами. Це і загальний соціально-економічний, політичний фон, який впливає на всіх, без винятку, громадян України. Значущим фактором напруги виступає процес реформування освіти, який є стресом як для самої системи, так і для окремих її учасників. Не останнє місце серед цих факторів посідає не завжди високий рівень поінформованості учасників навчально-виховного процесу про функції та завдання психологічної служби на рівні окремого навчального закладу. Про це свідчить доволі велика кількість звернень фахівців служби та представників навчальних закладів до Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України з проханням роз'яснити окремі питання організації та змісту діяльності практичного психолога, соціального педагога навчального закладу.

Представлені нижче методичні рекомендації, в першу чергу, призначені для керівників навчальних закладів та мають на меті надати цілісне та системне уявлення про психологічну службу системи освіти, допомогти керівникові ефективно управляти діяльністю служби на рівні навчального закладу, використовувати її можливості для вирішення поточних завдань освітнього закладу, гармонізації взаємодії між всіма учасниками навчально-виховного процесу. Проте, вони можуть бути корисними як для працівників психологічної служби, так і більш широкого загалу читачів, які цікавляться питаннями психологічного та соціально-педагогічного супроводу діяльності системи освіти.

Структура методичних рекомендацій побудована за принципом «від загального до конкретного».

Перший розділ презентує загальні підходи та організаційно-правові засади діяльності психологічної служби системи освіти. В якості змістовної основи розділу використані основні тези Положення про психологічну службу системи освіти (затверджено наказом МОН України від 02.07.2009 року № 616). Такий підхід зумовлений необхідністю однозначного тлумачення ключових понять і категорій, які використовуються у діяльності психологічної служби. Запропоновані структурні схеми (управління та підпорядкування) дають можливість унаочнити систему взаємодії підрозділів психологічної служби між собою на різних рівнях та між іншими

підрозділами системи освіти.

У другому розділі рекомендацій представлено специфіку діяльності психологічної служби у навчальних закладах різних типів. Розкрито відмінності основних видів діяльності фахівців служби ДНЗ, ЗНЗ, ПТНЗ, ПНЗ та ВНЗ I-II рівня акредитації. Зокрема, розглядаються питання розподілу функцій практичного психолога та соціального педагога та їх взаємодоповнюваність в процесі практичної діяльності.

Третій розділ містить декілька практичних прикладів (з досвіду роботи) щодо здійснення комплексу психолого-педагогічних заходів окремого спрямування (робота з обдарованими учнями, робота з батьками), в яких продемонстровано взаємодію роботи психологічної служби навчального закладу та інших учасників навчально-виховного процесу.

Методичні рекомендації, запропоновані читачеві, укладені в рамках реалізації Плану заходів щодо розвитку психологічної служби на період до 2017 року (затверджений наказом МОН України від 06.08.2013 року №1106), а також в рамках виконання НДР «Наукові та організаційно-методичні засади вдосконалення діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти».

Безумовно, за браком обсягу, неможливо в методичних рекомендаціях розкрити всі тонкощі діяльності психологічної служби. Проте, цей методичний ресурс – перший крок на цьому шляху і ми сподіваємось, що він знайде відгук та надасть деякі відповіді на практичні запитання, які цікавлять освітянських управлінців.

Розділ 1. Організаційно-правові засади діяльності психологічної служби системи освіти

- 1.1. Психологічна служба системи освіти;*
- 1.2. Обласна психологічна служба системи освіти;*
- 1.3. Районна (міська) психологічна служба системи освіти;*
- 1.4. Психологічна служба навчального закладу.*

1.1. Психологічна служба системи освіти

Створенню психологічної служби системи освіти України передувала багатолітня та кропітка робота великої кількості фахівців: науковців, практиків, управлінців. Історія служби веде свій відлік від 1993 року, коли було затверджене перше положення про психологічну службу системи освіти. З того часу було здійснено чимало кроків щодо розвитку та вдосконалення її діяльності, зростання чисельності працівників, підвищення якості надання психологічної допомоги учням, педагогам, батькам.

Основним документом, що регулює діяльність психологічної служби є її Положення, яке затверджується наказом Міністерства освіти і науки України. У діючому сьогодні Положенні зазначається, що «психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби».¹

Основною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя усіх його учасників: вихованців, учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників.

За своєю сутністю психологічна служба покликана забезпечувати своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових,

---

¹ [37] Положення про психологічну службу системи освіти : наказ МОН України 03.05.1999 р. № 127 (у редакції наказу МОН України від 02.07.2009 № 616) – чинний з 23 липня 2009 р. – офіц. вид. – К. : М-во освіти і науки України.

інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

Основні завдання психологічної служби системи освіти України полягають у:

– сприянні повноцінному розвитку особистості вихованців, учнів, студентів на кожному віковому етапі, створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку;

– забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення;

– профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку вихованців, учнів, студентів.

Основними видами діяльності психологічної служби є:

діагностика	корекція	реабілітація	профілактика	прогностика
психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання	здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;	надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності	своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі	розробка і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин

Згідно із Положенням про психологічну службу системи освіти її діяльність включає такі основні напрями:

консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї;

превентивне виховання (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності [37].

Психологічна служба системи освіти у реалізації цих напрямів своєї діяльності співпрацює із службами різних міністерств та відомств, діяльність яких спрямована на соціальне забезпечення та захист прав дітей та їх родин, питання фізичної та психологічної безпеки, охорони здоров'я тощо. Але, психологічна служба виступає в цих відносинах складовою освітньої установи, а не самостійним учасником взаємин. Так, наприклад, у питаннях вирішення долі дитини, яка залишилась без опіки дорослих, ключову роль відіграє навчальний заклад і служба у справах дітей, й фахівець психологічної служби навчального закладу може бути призначений представником інтересів дитини, а може й ні. Ці питання, зазвичай, вирішуються керівником освітньої установи, де працює практичний психолог чи соціальний педагог.

Діяльність психологічної служби системи освіти регулюється чинним законодавством, нормативними документами Національної академії педагогічних наук України, а також Міністерства освіти і науки України. Ключовими документами, що узгоджують та регулюють питання діяльності фахівців психологічних служб, виступають накази та листи МОН України. Так, щороку, згідно із наказом міністерства уточнюються завдання та особливості діяльності психологічної служби на наступний навчальний рік, що стає підставою для річного та поточного планування всіх ланок психологічної служби. Так, цього року, у зв'язку із останніми політичними подіями в Україні, перед психологічною службою було поставлено завдання надати психологічну і соціально-педагогічну допомогу постраждалим, переселеним, біженцям, членам їх сімей і родичам загиблих в ході АТО. У листі МОН України №1/9-374 від 25.07.2014 р. зазначається, що така робота має бути системною, довготривалою та проводитись на високому науково-

методичному рівні.

«Основними напрямками соціальної і психологічної реабілітації постраждалих є наступні:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;

- надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги вступникам і першокурсникам ВНЗ і ПТНЗ в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;

- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їхньої самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;

- робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, навчальних закладах, місцях тимчасового перебування;

- залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час, реабілітація;

- забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги від пережитого протягом навчального року шляхом впровадження психологічних ігор та праце - і музико терапії тощо;

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація змісту і форм психологічної просвіти педагогічних працівників і батьків;

- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів (психотерапевта, невролога тощо);

- застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного

підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації у справі надання психологічної допомоги тим, хто її потребує);

– залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів ПМПК;

– організації для тих, хто безпосередньо працює з постраждалими:

а) психологічну і професійну супервізію;

б) методичну підтримку у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом;

в) матеріальну допомогу у вигляді необхідного приладдя і оргтехніки».²

Психологічна служба системи освіти має вертикальну структуру (центральної, обласної, районної рівні) та складається з науково-методичних, навчально-методичних центрів (кабінетів), фахівців у навчальних закладах різних типів.

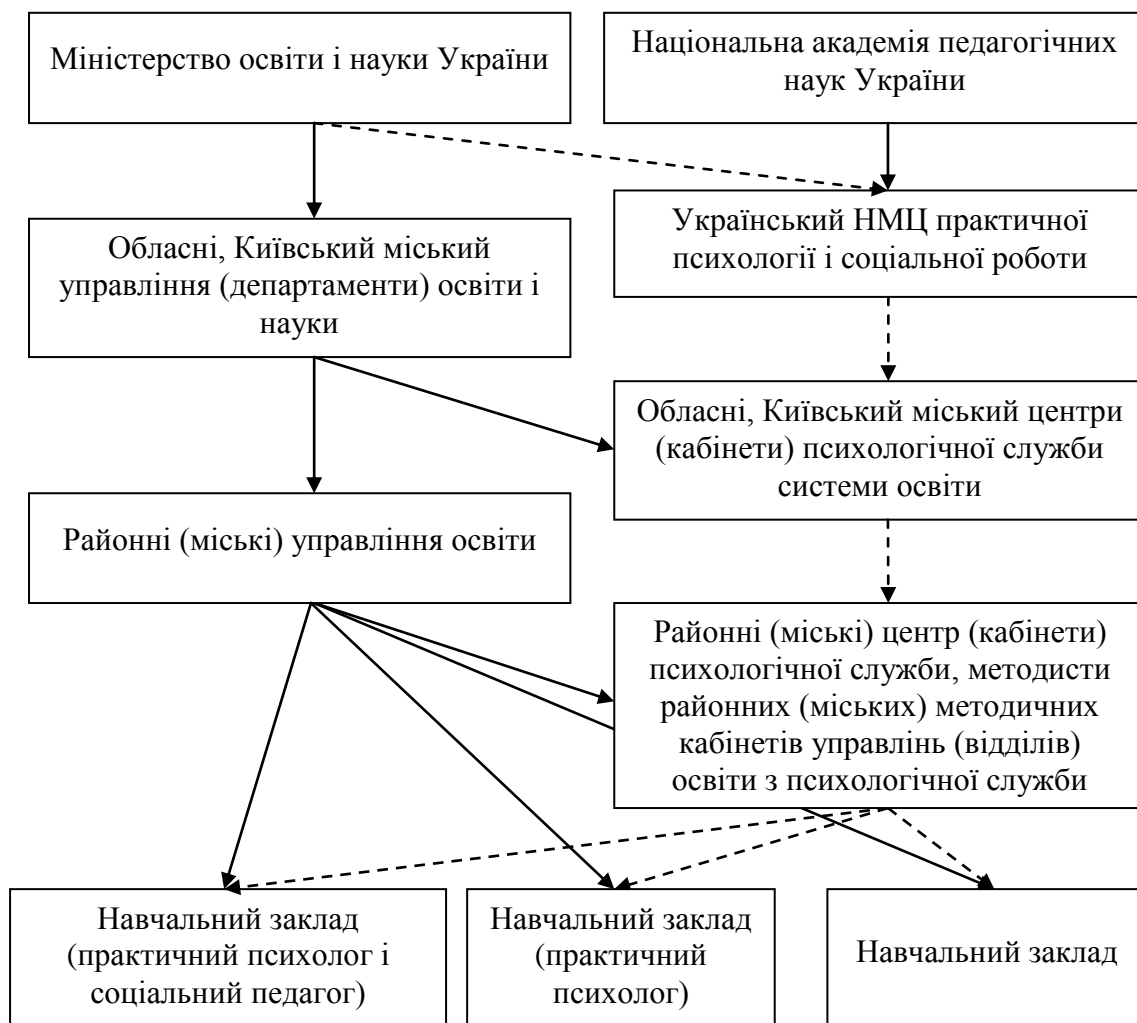
Загальне науково-методичне керівництво службою здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який є науковою установою Національної академії педагогічних наук України. Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи здійснює організаційні, координаційні та науково-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки.

Психологічна служба системи освіти має подвійне підпорядкування. Структурні підрозділи обласного, районного (міського) рівня створюються, реорганізуються та ліквіднуються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Загальна структура управління психологічною службою системи освіти представлена у малюнку 1.1. Суцільними стрілками на схемі позначено адміністративно-організаційне підпорядкування, пунктирними лініями – методичне. Психологічна служба має подвійне підпорядкування: адміністративне і методичне. Адміністративно психологічна служба підпорядковується органам управління освітою відповідного рівня (керівнику навчального закладу) методично – керівнику психологічної служби відповідного рівня.

---

² [21] Лист МОН України №1/9-374 від 25.07.2014 р. «Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році»

Мал. 1.1. Загальна структура управління психологічною службою системи освіти України

До повноважень Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи належать:

науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти України;

здійснення психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти;

розробка методичних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок;

координація та науково-методичне керівництво діяльністю навчально-методичного кабінету (центру) обласних, Київському міському, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної

служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби

Свої повноваження Українській НМЦ практичної психології і соціальної роботи здійснює шляхом підготовки та розповсюдження інструктивно-методичних, організаційно-методичних матеріалів, проведення виїзних навчальних, навчально-методичних семінарів, круглих столів, конференцій, організації взаємодії підрозділів психологічної служби системи освіти з представниками інших міністерств та відомств, здійснення консультування керівників та фахівців психологічної служби з окремих питань їх діяльності, представників батьківської, педагогічної громадськості, проведення експериментальної роботи на базі навчальних закладів системи освіти, узагальнення та тиражування результатів діяльності служби, широкої просвітницької діяльності у ЗМІ тощо.

Кадровий ресурс психологічної служби в системі освіти України складається із практичних психологів, соціальних педагогів, методистів та директорів (завідувачів) навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства³ користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

1.2. Обласна психологічна служба системи освіти

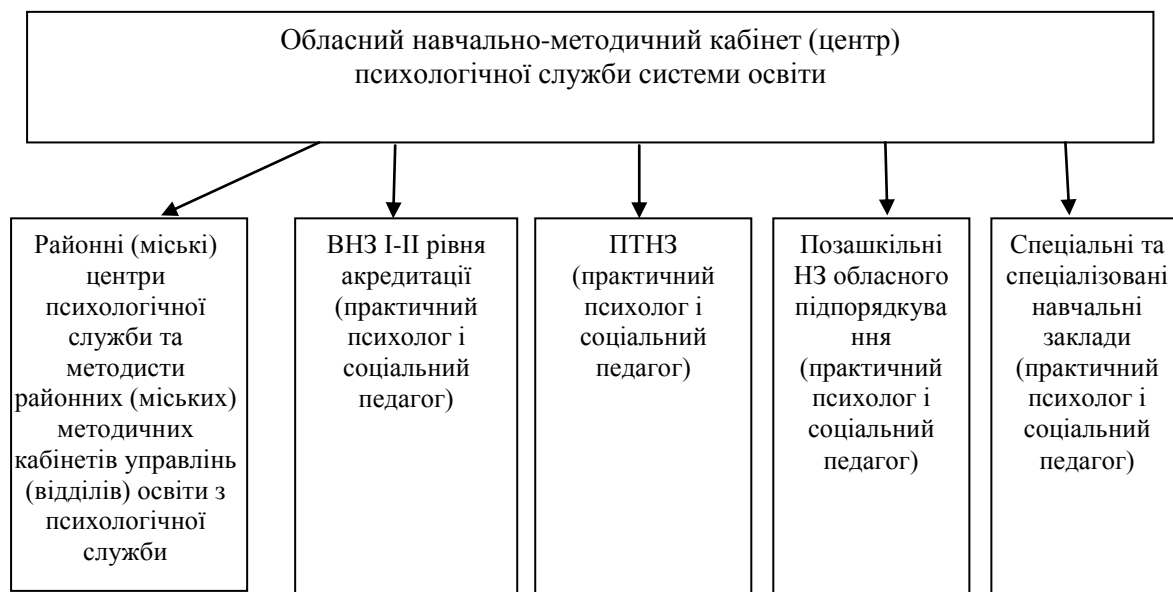
Обласна психологічна служба – це умовна назва сукупності установ та підрозділів психологічної служби, до структури якої на рівні області входять: навчально-методичний кабінет (центр) психологічної служби системи освіти, психологічні служби закладів профтехосвіти, психологічні служби вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, районні (міські) психологічні служби, районні навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти та/або методисти районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби, психологічні служби закладів освіти обласного підпорядкування (заклади освіти, які згідно із Законом України «Про загальну середню освіту створюються обласними державними адміністраціями»⁴). Обласна психологічна служба у своїй діяльності забезпечує усі напрями і види роботи психологічної служби освіти

³ Ст.21, 22 Закону України «Про освіту» : Відомості Верховної Ради УРСР (БВР), 1991, №34, ст. 451. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

⁴ Ст.11 Закону України «Про загальну середню освіту»: Відомості Верховної Ради України (БВР), 1999, N 28, ст.230. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

області.

Взаємодію та координацію підрозділів структури обласної психологічної служби відображено у мал. 1.2.

Мал. 1.2. Структура обласної психологічної служби системи освіти України

Співпраця психологічних служб навчальних закладів та обласної ланки психологічної служби відбувається через роботу методичних об'єднань фахівців навчальних закладів обласного підпорядкування, проведення науково-методичних, організаційно-методичних заходів: конференцій, семінарів, круглих столів та інших.

За потреби, керівник будь-якого навчального закладу може безпосередньо звернутись до обласного центру психологічної служби для вирішення конкретних проблем, роз'яснення окремих питань, до яких можна віднести:

- питання атестації працівника (практичного психолога, соціального педагога), які не вирішуються на районному рівні;
- питання залучення до освітньої діяльності сторонніх організацій (пропозиції щодо проведення в навчальному закладі різноманітних досліджень, тренінгів, публічних заходів), у випадках, коли районна психологічна служба за певних обставин не може дати роз'яснення;
- конфліктні ситуації з батьками учнів, особливо, коли мова йде про розгляд складних випадків, судові справи тощо.

Організація діяльності психологічної служби на рівні області здійснюється у відповідності до однієї із організаційних моделей, які склалися в практиці роботи психологічної служби системи освіти за понад

двадцятирічну її історію.

За першою моделлю, обласний центр є структурним підрозділом обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (ОППО). До його складу входить 3-4 методисти. Організація роботи обласного центру узгоджується із діяльністю інституту, кафедри (лабораторії), в межах яких він функціонує, і має свої переваги та обмеження. З одного боку, наявність ґрунтовної науково-методичної бази інституту може суттєво підвищити ефективність роботи центру, з іншої – громіздкість процесів узгодження та планування роботи зменшує оперативність та варіабельність можливостей методистів надавати якісну та своєчасну методичну, консультативну допомогу практичним психологам, соціальним педагогам. Окремо, стоїть питання про здійснення безпосередньо психолого-консультативної роботи для певних категорій учасників навчально-виховного процесу. Проблеми приміщень, спеціалізованих фахівців, організації роботи – ті питання, які за умови функціонування центру за першою організаційною моделлю ще потрібно вирішувати.

За другою моделлю центр виступає самостійною організацією, має статус навчально-методичного центру з усіма правами юридичної особи, що утворюється та підпорядковується безпосередньо обласному управлінню (департаменту) освіти і науки. Директор (завідувач) центру є керівником психологічної служби області. Штатна чисельність працівників таких центрів досягає 30 осіб. Безумовними перевагами такої організаційної будови є те, що діяльність центру зосереджена тільки на завданнях психологічного соціально-педагогічного супроводу освітянського процесу. Проте, до недоліків можна віднести загальні економічні, управлінські проблеми: недостатність фінансування, подекуди слабка матеріальна та кадрова база.

Оскільки психологічна служба системи освіти включає й систему психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК), *третьою організаційною моделлю* представляє об'єднані центри. Утворюються вони обласним органом управління освіти як самостійні юридичні особи, та до їх складу входить обласна ПМПК. Діяльність таких об'єднаних центрів є більш комплексною, дозволяє значно розширити спектр послуг, які надаються не тільки дітям, батькам, освітянам, але й співпрацювати із широкою громадськістю. Проте, практика показує, що організаційно-управлінські проблеми не оминають ці центри. Це стосується організації внутрішньої взаємодії та координації роботи між психологічною службою та ПМПК. Однак, така організаційна форма, на думку фахівців, є доволі перспективною.

Говорячи про перспективи розвитку організаційної структури психологічної служби на рівні області, варто зазначити *четверту організаційну модель* - Центри розвитку дитини. Ключовою відмінністю від попередніх організаційних утворень є те, що до складу центру третьої моделі додається відділ корекції та розвитку дітей і відділ моніторингу освітньої ситуації в області. Фактично, за цією моделлю утворюється повний комплекс психологічного, соціально-педагогічного, організаційно-методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення системи освіти області. Важливою умовою реалізації цієї перспективи є глибоке розуміння керівниками освіти області значущості та необхідності розвитку психологічної служби та відповідного забезпечення її діяльності.

1.3. Районна (міська) психологічна служба системи освіти

Так само, як і обласна, назва районна (міська) психологічна служба – умовна, яку ми використовуємо для створення цілісного уявлення про загальну структуру психологічної служби системи освіти України.

Структурно психологічна служба системи освіти району (міста) складається з районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти, якщо такий утворено в певній території, методиста районного (міського) методичного кабінету управління (відділу) освіти з психологічної служби, психологічних служб закладів освіти районного (міського) підпорядкування (ДНЗ, ЗНЗ всіх типів).

Місце і роль районної (міської) ланки психологічної служби визначено у Положенні про психологічну службу: «навчально-методичні кабінети (центри), методисти є основними організаційно-методичними ланками психологічної служби системи освіти, які здійснюють організаційні, координуючі та навчально-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки»[37].

До завдань районної (міської) психологічної служби системи освіти, згідно із Положенням належить:

- забезпечення діяльності психологічної служби освіти регіону;
- надання методичної, інформаційної підтримки практичним психологам, соціальним педагогам;
- участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, їх атестації та професійного зростання, кадровому забезпеченні психологічної служби;

- організація діяльності методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;
- координація науково-дослідних, практичних досліджень за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;
- участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні;
- впровадження досягнень психологічної науки та передового досвіду.

Діяльність районної (міської) психологічної служби теж може бути організовано по різному, що зумовлюється суттєвими відмінностями у територіальних, соціальних, географічних факторах організації освітнього процесу. Протягом багаторічної практики побудови психологічної служби системи освіти ці відмінності узагальнено у декількох організаційних моделях діяльності на рівні «район-навчальний заклад». Модель відображує структуру районної (міської) служби, систему комунікації та координації діяльності працівників психологічної служби району чи міста.

За першою моделлю на рівні району (міста) утворюється районний центр психологічної служби, який підпорядковується органу управління освітою регіону та, до складу якого входять 3-7 фахівців. Практичні психологи, соціальні педагоги є працівниками закладів освіти. Центр координує діяльність працівників закладів освіти, організовує роботу методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів, здійснює методичний контроль, атестацію спеціалістів, планує розвиток мережі і т.ін.

На сьогодні ця модель є найпоширенішою в Україні. Як зазначає В.Г. Панок «найбільш оптимальною вона є для невеликих і середніх за населенням міст або міст і селищ міського типу де є районний відділ освіти і немає міського. Якщо місто має 2-3 райони, то створюється міський центр замість 2-3 районних. Якщо місто відноситься до великих за населенням (Київ, Харків, Донецьк, Одеса та н..) і поділяється на значну кількість районів (4-10), то доцільним вважається створення районних центрів які методично підпорядковуються міському».⁵

З огляду на те, що на сьогодні проблематичним є забезпеченість працівниками психологічної служби певної кількості освітніх закладів, організаційно передбачено існування «виїзних консультативних пунктів», «пересувних консультативних пунктів». Цей варіант організаційної моделі

---

⁵ [30] Панок В. Г. Психологічна служба : [Навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2012. – 488 с. –с.212

діяльності служби передбачає виїзди практичних психологів, соціальних педагогів за встановленим графіком у ті заклади освіти, де психологів і соціальних педагогів ще немає і надають там необхідну соціальну і психологічну допомогу. Для керівника закладу освіти, в якому за тих або інших причин не має можливості створити власну психологічну службу, цей варіант є можливістю вирішувати поточні завдання психологічного і соціально-педагогічного супроводу освітньо-виховного процесу. Основною ланкою комунікації для керівника навчального закладу у забезпеченні ефективної взаємодії виступає керівник районної служби.

Враховуючи розвиток мережі освітніх округів Міністерством освіти і науки запропоновано створення мобільних соціально-психологічних пунктів що наразі є відтворенням цього варіанту першої організаційної моделі. Зокрема, у листі МОН України зазначається, що «організація діяльності мобільного соціально-психологічного пункту в освітньому окрузі регламентується договором про спільну освітню діяльність між суб'єктами округу (перелік згідно з Положенням про освітній округ) та нормативно-правовими актами, що визначають напрями діяльності суб'єктів округу. До складу МСПП входять практичний психолог, соціальний педагог опорного навчального закладу та практичні психологи, соціальні педагоги тих закладів, які входять до освітнього округу. МСПП підпорядковується засновнику з усіх питань діяльності, а в частині науково-методичного забезпечення діяльності – методисту з психологічної служби методичного кабінету управління, відділу освіти райдержадміністрації»⁶.

Принципова відмінність *другої організаційної моделі* полягає у системі підпорядкування працівників психологічної служби. Практичні психологи і соціальні педагоги входять до складу районного (міського центру), який створюється місцевим органом управління освітою. За кожним із працівників центру закріплюються кілька навчальних закладів у яких він (вона) здійснюють свою роботу за графіком. Ефективність застосування цієї моделі у діяльності навчального закладу у великій мірі залежить від узгодженості планів навчальних закладів та районного (міського центру), а також чіткого розуміння керівником навчального закладу його потреб у психологічному та соціально-педагогічному супроводі, а також можливостей самої служби задовольняти ці потреби.

Ця модель, зазвичай, застосовується у малонаселених сільських (гірських) районах, але може бути доречною й у невеликих містах. Рішення

---

⁶ Лист МОН «Про мобільний соціально-психологічний пункт освітнього округу» від 28.01.11 № 1/9-48

про здійснення діяльності районної (міської) психологічної служби за другою моделлю приймається на рівні місцевої державної адміністрації.

У ряді районів через різні причини (наприклад – управлінські або економічні) немає можливості створити районний центр. Тоді обласний орган управління освітою приймає рішення про створення міжрайонного центру. Діяльність міжрайонного центру координується обласним центром, а організовується і планується з урахуванням потреб у методичному, інформаційно-консультативному супроводі працівників психологічної служби закладів освіти кількох сусідніх районів.

Зміст діяльності районної психологічної служби можна представити у вигляді системи аналітичної, організаційної, діагностичної, пошукової, дослідницької, науково-практичної, інформаційної діяльності з підвищення наукового, загальнокультурного рівня працівників психологічної служби, удосконалення їх професійної компетенції та підвищення ефективності роботи.

До функцій діяльності центру (методиста) належать:

– Методичне забезпечення діяльності практичних психологів, соціальних педагогів з усіх напрямів діяльності психологічної служби. В першу чергу, це методична література та консультації з питань діяльності фахівців. Безумовно, це й допомога в описі, обговоренні та поширенні досвіду вирішення певних проблем діяльності. Районна методична служба формує бази і банки даних досвіду, методик, програм і проектів, якими може скористатись не тільки працівник психологічної служби, а також і керівники навчальних закладів, інші фахівці.

– Організація діяльності методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів. Це одна із найважливіших функцій, оскільки методичні об'єднання – є ключовою організаційно-методичною ланкою діяльності служби. Методичні об'єднання працівників психологічної служби можуть об'єднувати як фахівців одного профілю, наприклад, районне методичне об'єднання практичних психологів чи соціальних педагогів всіх типів навчальних закладів. Також можуть бути утворені методичні об'єднання практичних психологів і соціальних педагогів певного типу навчальних закладів, наприклад, дошкільних (ДНЗ, ЗНЗ). Планування діяльності, визначення форм, методів та періодичності роботи методичних об'єднань регулюється загальними зборами, а оперативно вирішуються методистом, який відповідає за цю роботу.

– Організація атестації практичних психологів та соціальних педагогів

навчальних закладів. Питання атестації працівників психологічної служби регулюються Положенням про атестацію педагогічних працівників, що затверджене наказом МОН України⁷ і на рівні району забезпечуються проведенням консультацій працівників, що атестуються, вивченням та обговоренням досвіду, участі в роботі експертної комісії. Керівник навчального закладу може звернутись з питань атестації практичного психолога і соціального педагога і отримати ґрунтовну консультацію.

– Організація експертизи психологічних методів, методик, інновацій у галузі освіти. Цей напрям роботи районної психологічної служби є надзвичайно важливим і багатомірним. По-перше, тому що сучасна наука і практика постійно вдосконалюються і з'являється велика кількість новітніх авторських методик, які можуть бути застосовані у діяльності практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів. Але, важливо знати і пам'ятати, що діагностичний інструментарій, який застосовується у навчальних закладах обов'язково має пройти експертизу та бути дозволений до використання конкретним фахівцем. Ця вимога обґрунтована потребою застосування в навчальних закладах якісного та науково підтвердженого інструментарію та зафіксована у Положенні про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України⁸. Особливої уваги керівників навчальних закладів потребують питання впровадження педагогічних, соціально-педагогічних новацій, проведення різноманітних досліджень. Варто обов'язково з'ясувати, в т.ч. і у районній психологічній службі, чи мають автори та ініціатори цих ідей та пропозицій дозвіл (рішення, сертифікат, ліцензію) на проведення такої роботи у навчальних закладах системи освіти.

– проведення короткотривалих курсів, семінарів, тренінгів для соціальних педагогів, практичних психологів, педагогів, керівників навчальних закладів. Цей напрям роботи об'єднує діяльність методичної служби району з питань між курсової підготовки працівників служби, а також проведення широкої просвітницької, пропагандальної роботи щодо підвищення рівня психологічної культури учасників освітнього процесу, розвитку та зміцненню взаємодії між ними.

---

⁷ Типове положення про атестацію педагогічних працівників: наказ МОН України 06.10.2010 р. № 930 (у редакції наказу МОН України від 08.08.2013 № 1135).

⁸ [35] Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України: наказ МОН України 20.04.2001 р. №330.

1.4. Психологічна служба навчального закладу

Психологічна служба навчального закладу складається з практичного психолога і соціального педагога. Посади практичних психологів і соціальних педагогів уводяться в штатні розписи навчальних закладів і установ освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат відповідно до нормативів чисельності практичних психологів і соціальних педагогів.

Важливим і складним питанням для керівника навчального закладу є підбір фахівців психологічної служби. Не зважаючи на те, що кількість спеціалістів психологів і соціальних педагогів, що випускаються щороку в Україні, сягає десятків тисяч, проблема кадрів залишається актуальною. Для того, щоб не помилитись у виборі фахівця, варто дотримуватись простих правил.

Поцікавтесь у претендента на посаду, чи має він уявлення про роботу практичного психолога чи соціального педагога навчального закладу. Фахівець, який не має досвіду роботи у навчальному закладі та не має такого уявлення може стати серйозною проблемою для керівника, оскільки потребуватиме певного часу для формування чітких орієнтирів власної діяльності. Особливо обережно варто ставитись до практичних психологів, які працювали у приватних консультаціях, або в інших відомчих установах. Робота практичного психолога чи соціального педагога у навчальному закладі має свою специфіку, на відміну, наприклад, від фахівця соціальної служби. Ключовою відмінністю є необхідність працювати з групами (класами), паралелями класів, вихователями, вчителями та батьками, гармонізуючи всі ці комунікації між собою.

Запитайте, які перші кроки на посаді він має намір здійснити. Якщо людина прагне дізнатись більше про навчальний заклад, його педагогів, специфіку діяльності – він готовий до співпраці. Якщо ж фахівець починає розказувати, які чудові методики він може застосувати, або тренінги провести – це може бути сигналом до некритичного, легковажного ставлення до нового місця роботи.

Навіть, якщо до вас прийшов молодий спеціаліст, з'ясуйте, чи знає він вимоги щодо добору та застосування діагностичного інструментарію. Ключовою вимогою до всіх фахівців психологічної служби системи освіти є застосування у практиці тільки ті діагностичні методики, які пройшли експертизу та затверджені експертною комісією. Зазвичай, такі комісії

створюються на базі районного (міського) центру психологічної служби та здійснюють експертизу діагностичного інструментарію двічі на рік. Неприпустимим є застосування будь-яких діагностичних методик, навіть найновітніших, які не мають відповідного експертного висновку.

Безумовно, гарним індикатором готовності до роботи у співбесіді із претендентом на посаду фахівця психологічної служби навчального закладу буде запитання, як він уявляє собі налагодження співпраці із педагогічним колективом, батьками. Ані практичний психолог, ані соціальний педагог не працюють автономно, відтак, важливим є налаштування фахівця на побудову конструктивних комунікацій із усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Зрештою, ще одне запитання дає можливість впевнитись у готовності претендента працювати саме у вашому навчальному закладі: які його особисті плани щодо подальшого професійного розвитку, кар'єрного зростання. Кажуть, поганий той солдат, що не мріє стати генералом. Проте, якщо претендент на посаду фахівця психологічної служби не бачить свого розвитку в межах обраної професії (вибір певної спеціалізації), не вибудовує власну траєкторію розвитку в межах навчального закладу, дуже скоро вам знадобиться шукати іншого.

Якщо на всі запитання ви отримали незрозумілі, туманні відповіді, краще відмовитись від послуг такого фахівця. Корисною, при доборі фахівця, має стати консультація із районним (міським) центром психологічної служби (методистом з психологічної служби). Варто зазначити, що методист (керівник) так само несе відповідальність за добір фахівців психологічної служби у навчальні заклади. Відтак, у разі сумнівів, завжди можна отримати й пораду, й підтримку.

Інколи, з огляду на «недовантаженість» педагогів, керівники йдуть шляхом суміщення посад, що значно знижує ефективність роботи психологічної служби навчального закладу. Так, не бажаним, на нашу думку, є поєднання посад практичного психолога і соціального педагога, що може призвести до нівелювання однієї функції за рахунок іншої. З іншого боку, при такому поєднанні виникає проблема атестації фахівця та багато інших побічних ефектів.

Так само, недоречним є «довантаження» функціями практичного психолога/соціального педагога вчителів-предметників, вихователів ГПД тощо. Це, в першу чергу, стосується фахової підготовки спеціалістів. Якщо вчитель не має відповідного фаху, йому буде дуже важко якісно виконувати

необхідні функції. Сучасні виші сьогодні випускають доволі багато фахівців, які мають подвійні спеціальності: практичний психолог – вчитель іноземної мови, практичний психолог – вчитель початкових класів. У разі наявності у навчальному закладі таких спеціалістів та потреби у сумісництві, варто чітко визначити основні завдання та функції за кожною із посад, а також окреслити часові межі та орієнтири щодо забезпечення якості їх виконання.

Основні функції практичного психолога та соціального педагога навчального закладу відображено у Положенні про психологічну службу системи освіти України. Там, зокрема, зазначено, що **практичний психолог** навчального закладу[37].

бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;

проводить психолого-педагогічну діагностику готовності вихованця, учня, студента до навчання та сприяє їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку;

розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей вихованців, учнів, студентів;

сприяє вибору учнями і студентами *професій* з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків;

проводить психологічну діагностику і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки вихованців, учнів, студентів;

формує психологічну культуру вихованців, учнів, студентів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

Соціальний педагог навчального закладу[37]:

вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, учнів і студентів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних та дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на вихованців, учнів і студентів;

прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості вихованця, учня, студента чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

дає рекомендації вихованцям, учням, студентам, батькам або особам, які їх замінюють, вчителям, викладачам та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим і молодіжним громадським організаціям, вихованцям, учням, студентам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

сприяє захисту прав вихованців, учнів і студентів, представляє їхні інтереси у службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах;

бере участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів, студентів;

надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб вихованців, учнів і студентів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів і студентів; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

Зазначені у Положенні про психологічну службу функції мають бути відображені у посадовій інструкції фахівця із обов'язковим уточненням обсягу завдань, повноважень, системи взаємодії та контролю. При прийомі на роботу практичного психолога чи соціального педагога необхідно поінформувати його про цілі та задачі навчального закладу, специфіку його діяльності. Важливо, щоб на початку роботи фахівця було узгоджено ключові питання його посадових обов'язків, питання планування та контролю, розпорядку роботи, координації та розподілу обов'язків, строки та форми поточної звітності.

Звичайно, що у різних навчальних закладах ці функції будуть відрізнятися і кількісно й якісно. Проте, хотілось би зауважити на наступному: практичний психолог і соціальний педагог навчального закладу в-цілому, виконують функцію супроводу освітнього процесу, відтак, ключовими словами, які відображують діяльність психологічної служби навчального закладу є: **бере участь, вивчає та розробляє, дає рекомендації**

та сприяє, тобто взаємодіє із іншими учасниками навчально-виховного процесу та виконує спільні із ними завдання.

Забезпеченню ефективності координації психологічної служби навчального закладу та інших його служб є розуміння основного предмету її діяльності, який складається із двох компонентів:

- психолого-педагогічний супровід освітнього процесу;
- психологічний супровід розвитку дитини.

Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу – це система професійної комплексної допомоги, якої потребують учасники освітнього процесу (учні, батьки, педагогічні працівники, адміністрація освітніх установ) у створенні умов для повноцінного і гармонійного розвитку особистості з урахуванням сучасних підходів до розвитку, навчання та виховання. Метою цього напрямку роботи психологічної служби навчального закладу є підвищення психолого-педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу. Супровід освітнього процесу має специфічні завдання, які реалізуються по відношенню до всіх без винятку учасників навчально-виховного процесу. До них, зокрема можна віднести:

– **педагогічні:** вчити оптимістичному подоланню бар'єрів, стереотипів у навчально-виховному процесі (НВП); закріплювати у супроводжуваних переважання прагнення до успіху над прагненням уникати неуспіху в НВП; націлювати всіх учасників супроводу на професійну самоосвіту і самовиховання не тільки в навчальному закладі, але і в процесі всього життя; забезпечувати емоційну насиченість та мажорний стиль НВП супроводжуваних, колективу;

– **психологічні:** формувати позитивну навчальну мотивацію, пізнавальний інтерес; попереджувати виникнення проблем у навчально-виховному процесі; вчити всім видам рефлексії; орієнтувати в реальному навчальному процесі на перспективу з позиції самореалізації; формувати емоційно-вольову сферу, налагоджувати взаємини між всіма учасниками супроводу;

– **соціальні:** вчити усвідомленню соціальної значущості роботи супроводжуваного; допомагати засвоєнню інноваційних норм і зразків соціального досвіду (спілкування, способів дії, поведінки і т.д.); допомагати засвоєнню способів і механізмів соціальної адаптації;

– **організаційні:** створювати умови для фасилітаційної взаємодії; створення сприятливих умов для здійснення різнобічного розвитку супроводжуваних та надання їм можливості для самореалізації; розвивати

технологічні уміння і навички супроводжувача;

– **технологічно-методичні:** добирати методи та форми взаємодії; добирати інструментарій та засоби підготовки; навчати прийомам і технікам самозбереження. відпрацьовувати навички кооперації співробітництва; створювати атмосферу доброзичливої взаємодії;

– **дидактичні:** розвивати загально-навчальні вміння та навички, що сприяють усвідомленню технологічних процедур інтелектуальної праці всіх учасників супроводу; забезпечити наукові передумови організації НВП; шукати нові технології НВП, що спрямовані на розвиток інтелектуальних здібностей супроводжуваних; допомагати в придбанні практико-орієнтованого досвіду, в розширенні сфери професійної компетентності.

Психологічний супровід розвитку дитини (учня, студента), як другий важливий напрям діяльності психологічної служби навчального закладу являє собою систему заходів, покликану допомогти дитині в подоланні актуальних для неї проблем розвитку (наприклад, шкільна дезадаптація, неуспішність, девіація та інші). Фактично, мова йде про комплексний метод, в основі якого єдність чотирьох функцій:

- діагностики причин та природи актуальної проблеми;
- інформації про проблему і шляхи її розв'язання;
- консультації на етапі прийняття рішення і вироблення плану проблеми;
- первинної допомоги на етапі реалізації плану рішення.

До основних принципів психологічного супроводу науковці відносять наступні:

- пріоритет інтересів супроводжуваного;
- безперервність супроводу;
- мультидисциплінарність супроводу.

Основне завдання служби у першому напрямку – допомогти керівникові забезпечити ефективні та конструктивні комунікації між всіма учасниками навчально-виховного процесу, підвищувати рівень психологічної культури, налагоджувати процеси вирішення конфліктів та непорозумінь, знаходити ефективні способи взаємодії тощо. Ми вже зазначали, що специфіка діяльності фахівців психологічної служби навчальних закладів у тому, що вони працюють не тільки з окремою особистістю, а працюють із групами (класи, педагогічні та батьківські колективи). Ефективність цієї роботи може бути забезпечена узгодженням місця і ролі практичного психолога і соціального педагога в основних системах комунікацій.

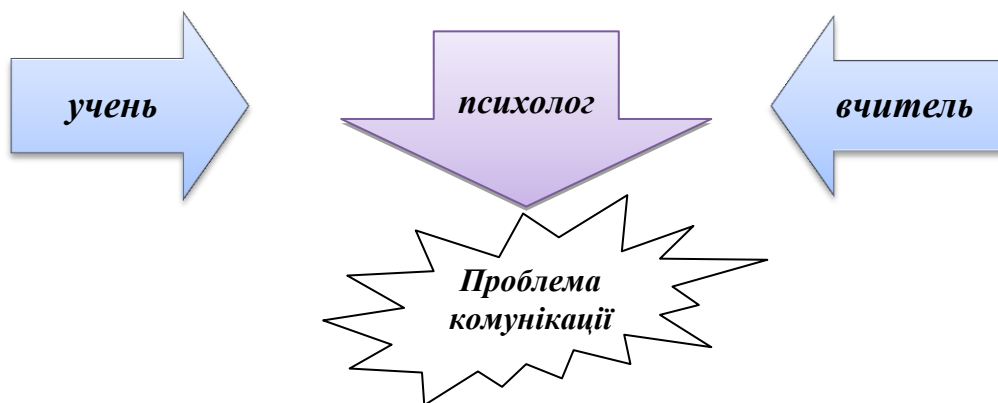
Наведемо простий приклад. Ключовою ланкою освітнього процесу виступає трикутник «**дитина** (учень, вихованець) – **вчитель** (вихователь, майстер) – **батьки учня** (або особи, які їх заміняють)». В цьому трикутнику кожна із ланок самодостатня, тобто коли виникає проблема комунікації між учнем і вчителем, її потрібно вирішувати саме як проблему комунікації в цій ланці, або непорозуміння у взаєминах між дитиною та її батьками. Зазвичай, психологові пропонується роль посередника між учасниками ланки. Але таке позиціонування не вирішує проблему взаємодії учня і вчителя (дитини й батьків, батьків й вчителя), а лише створює додаткову комунікацію «учень – психолог – вчитель». Роль психолога чи соціального педагога полягає в тому, щоб разом із учасниками ситуації з'ясувати сутність проблеми, її причини та допомогти кожному із них здолати «відстань» від непорозуміння (небажання) до готовності взаємодіяти один із одним. Описаний приклад визначення ролі фахівця психологічної служби унаочнено на малюнку.

Доволі розповсюджена ситуація: конфлікт між учнем та вчителем на уроці, коли вчитель вимагає від учня дотримання правил та норм поведінки, а учень демонструє зухвале ігнорування вимог вчителя (див. мал. 1.3.).

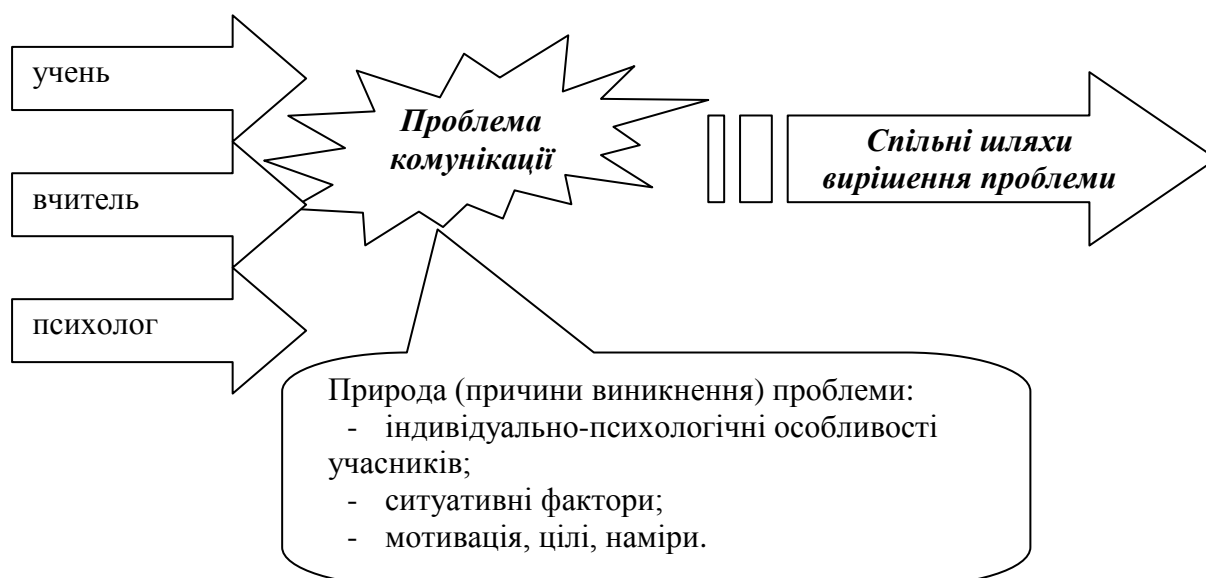
Мал.1.3. Ситуація проблем комунікації між учнем та вчителем

Велику кількість ситуацій взаємодії учня та вчителя, а також інших учасників навчально-виховного процесу, можна проілюструвати саме таким протиставленням. Коли виникає непорозуміння, конфлікт, напруга між учасниками освітнього процесу, не зважаючи на їх причини, – це проблема комунікації між ними. На нашу думку, неефективною є дія, коли замість розв'язання проблеми, до комунікації залучається психолог чи соціальний педагог. Фактично в комунікацію включається іще одна ланка, але не змінюються позиції, ставлення міркування її учасників. Проблема не вирішується, а «витісняється», «заморожується». Але психолог чи соціальний педагог не можуть постійно знаходитись «посередником» між учнем та вчителем, останнім надалі потрібно працювати, взаємодіяти, відтак, проблема комунікації буде з'являтися знову і знову (див. мал. 1.4.).

Мал.1.4. Неефективне розв'язання ситуації

Для забезпечення ефективності розв'язання проблемної ситуації надзвичайно важливо всім учасникам ситуації побачити її «дивлячись в одному напрямку». Для цього, в першу чергу, необхідно знизити ступінь емоційної напруги, допомогти кожному із конфліктної пари (і учневі і вчителю) відчувати себе у безпеці, заспокоїтись. Не варто миттєво намагатись дати оцінку самій ситуації, поведінці кожного, з'ясувати «хто правий, чи навпаки». Будь-які проблеми комунікацій мають свою природу, яку зможе пояснити практичний психолог чи соціальний педагог. Чи то індивідуальні особливості людини (учня, вчителя, вихователя, батьків), чи то відмінності у меті та мотивах учасників ситуації – все це може призвести до непорозуміння, яке можна виправити, якщо спільно прагнути до його розв'язання (див. мал. 1.5.).

Мал.1.5. Ефективне розв'язання ситуації

Наведений приклад розв'язання проблемної ситуації явно демонструє

сутність психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу, де практичний психолог чи соціальний педагог виконують роль фасілітатора, модератора у комунікаціях між його учасниками.

Розуміння особливості реалізації цих ролей фахівцями психологічної служби навчального закладу суттєво допоможе керівникові навчального закладу ефективно управляти цими процесами.

Як керувати психологічною службою навчального закладу? Це питання найчастіше зустрічається у розмовах із керівниками. Враховуючи складну структуру підпорядкування у системі освіти – відповідь очікувана – «дуже складно». Проте, є ключова позиція, яка допоможе будь-якому керівнику.

Керувати – означає формувати, планувати, організовувати, «заповнювати змістом» та підтримувати комунікації між учасниками процесу. Відтак, основне завдання керівника – управляти комунікаціями в освітньому процесі. В цьому контексті психологічна служба виступає однією з ланок цього процесу і має бути «вмонтована» у систему комунікацій навчального закладу.

Одним із інструментів такого «вбудовування» є – **планування**. Орієнтирами у плануванні роботи практичного психолога і соціального педагога є, з одного боку, нормативно-правові та розпорядчі документи, які надходять з МОН України, обласної, районної служби, з іншого боку, перспективне та річне планування діяльності навчального закладу із його завданнями, цілями та очікуваними результатами.

Важливе місце у плануванні діяльності психологічної служби навчального закладу посідають нормативи на виконання основних видів робіт. Сьогодні, при плануванні роботи фахівцями психологічної служби використовуються упорядковані під звітність нормативи часу, розроблені Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затверджені наказом Міністерства освіти України від 28.12.2006 р. № 864 та листом Міністерства освіти і науки України від 05.03.2008 р. № 1/9-128.

Наведені у таблицях 1.1. та 1.2. нормативи є доволі чітким орієнтиром для планування діяльності не тільки самих працівників психологічної служби, але й є корисною інформацією для керівника навчального закладу при узгодженні планів роботи навчального закладу в цілому, організації взаємодії між працівниками, контролю тощо.

Таблиця 1.1. Тимчасові нормативи часу на основні види роботи практичного психолога⁹ (соціального педагога¹⁰)

<i>№ позиції</i>	<i>Найменування видів робіт</i>	<i>Одиниця виміру обсягу роботи</i>	<i>Нормативи часу (год.)</i>
1	2	3	4
Організаційно-методична робота			
1.	Складання плану роботи: на місяць на рік	План -- -- -- --	2,5 6,0
2.	Складання звіту про виконану роботу: за місяць (чверть) за півріччя (рік)	Звіт -- -- -- --	4,0 8,0
3.	Підготовка до проведення тренінгів, ділових ігор тощо з учнями (дітьми), батьками, педпрацівниками	Один захід	7,0
4.	Підготовка до педагогічних консиліумів	Один захід	5,0
5.	Підготовка до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів	Один захід	3,0
6.	Підготовка до проведення виховних годин з учнями (дітьми), навчальних занять (курси за вибором, факультативи, гуртки)	Один захід	3,0
7.	Робота в бібліотеці, самопідготовка	Місяць	8,0
8.	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах (закладах)	Один захід	5,0
9.	Участь в навчально-методичних семінарах (нарадах) психологів (соціальних педагогів)	Місяць	8,0
Психодіагностична робота			
10.	Індивідуальна психодіагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень (дитина), педпрацівник, батько	6,0
11.	Групова психодіагностика, соціально-психологічні дослідження (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один клас (група дітей), група педпрацівників, батьків	16,5
Консультаційна робота			
12.	Індивідуальне консультування: а) учнів (дітей) у т.ч.: дошкільного віку початкових класів середніх класів старших класів б) педпрацівників в) батьків	Одна бесіда -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- --	1,0 1,0 1,5 2,0 1,5 2,0

⁹ Додаток 6 до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006р. №864

¹⁰ Планування та нормування роботи соціального педагога регулюється іншим нормативним документом.

13.	Профконсультації з учнями (включаючи бесіди з батьками, педагогами) без проведення психодіагностичної роботи, у т.ч.: - середніх класів - старших класів	Один учень -- -- -- --	3,0 5,0
Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота			
14.	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з учнями (дітьми) у т.ч.: а) індивідуальна б) групова	Один учень (дитина) Один клас (група)	30,0 40,0
15.	Проведення ділових ігор, тренінгів для педпрацівників, батьків	Одна група	40,0
Психологічна просвіта			
16.	Виступи перед учнями (дітьми), педпрацівниками, батьками, в установах та організаціях тощо	Один виступ	Фактично використаний час
Навчальна діяльність			
17.	Викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків	Одне заняття	1,0
Зв'язки з громадськістю			
18.	Відвідування учнів (дітей) вдома, бесіди з батьками	Один захід	2,0
19.	Відвідування батьків за місцем роботи	Один захід	3,0
20.	Вирішення питання з місцевими органами виконавчої влади та громадського самоврядування	Один захід	2,5

Таблиця 1.2. Нормативи часу на основні види роботи соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами¹¹

№ позиції	Найменування видів робіт	Одиниця виміру обсягу роботи	Нормативи часу (год.)
1	2	3	4
Організаційно-методична робота			
1	Складання плану роботи: на місяць на рік	План --“-- --“--	2,5 6,0
2	Складання звіту про виконану роботу: за місяць (чверть) за півріччя (рік)	Звіт --“-- --“--	4,0 8,0
3	Підготовка до проведення тренінгів, інтерактивних занять, ділових ігор тощо з учнями (дітьми), батьками, педпрацівниками	Один захід	7,0

¹¹ Додаток 2 до листа Міністерства освіти і науки України від 05.03.2008р. №1/9-128

4	Підготовка до педагогічних консиліумів	Один захід	5,0
5	Підготовка до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів	Один захід	3,0
6	Підготовка до проведення виховних годин з учнями (дітьми), навчальних занять (курси за вибором, факультативи, гуртки)	Один захід	3,0
7	Робота в бібліотеці, самопідготовка	Місяць	8,0
8	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах (закладах)	Один захід	5,0
9	Участь в навчально-методичних семінарах (нарадах) соціальних педагогів	Місяць	8,0
10	Складання та корекція банку даних (списків учнів/студентів, сімей різних соціальних категорій тощо)	Один список	Фактично
11	Робота з документами: опрацювання нормативно-правових актів, написання листів, позовів та ін.	Один документ	Фактично
12	Проведення/участь у благодійних акціях	Один захід	Фактично
Соціально-педагогічні дослідження (обстеження)			
13	Індивідуальна діагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень дитина), педпрацівник, батько	3,0
14	Групова діагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків рекомендацій): - спостереження, - анкетування; - соціометричне дослідження; - референтометрія; - експертне опитування	Один клас (група дітей), група педпрацівників, батьків	6,0
Консультативна робота			
15	Індивідуальне консультування (консультативна бесіда): а) учнів (дітей) у т.ч.: початкових класів середніх класів старших класів б) учнів ПТНЗ в) студентів ВНЗ б) педпрацівників в) батьків/опікунів	Одна бесіда --“-- --“-- --“-- --“-- --“-- --“-- --“-- --“--	 1,0 1,5 1,5 1,5 1,5 1,5 2,0

16	Проведено групових консультацій: а) учнів (дітей) всього: - початкових класів; - середніх класів; - старших класів. б) учнів ПТНЗ в) студентів ВНЗ г) педпрацівників д) батьків/опікунів.	Одна група --“-- --“-- --“-- --“-- --“-- --“--	1,0 1,0 1,0 1,5 1,5 1,5 2,0
Профілактична та розвивальна робота			
17	Соціально-реабілітаційна та розвивальна робота з учнями/студентами (дітьми) у т.ч.: а) індивідуальна б) групова	Один учень (дитина) Один клас (група)	12,0 18,0
18	Проведення ділових ігор, тренінгів для учнів, студентів, педпрацівників, батьків/опікунів	Одна група	20,0
Психологічна просвіта			
19	Виступи перед учнями/студентами (дітьми), педпрацівниками, батьками/опікунами в установах та організаціях тощо	Один виступ	Фактично використаний час
Навчальна діяльність			
20	Викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків	Одне заняття	1,0
Зв'язки з громадськістю			
21	Відвідування учнів (дітей) вдома, бесіди з батьками	Один захід	2,0
22	Відвідування батьків за місцем роботи	Один захід	3,0
23	Участь в судових засіданнях щодо розгляду справ стосовно неповнолітніх	Один захід	Фактично
24	Вирішення питань з місцевими органами виконавчої влади та громадського самоврядування	Один захід	2,5
Соціальне інспектування			
25	Обстеження житлово-побутових умов дітей-сиріт, багатодітних сімей, сімей, які перебувають в кризовій ситуації та ін. категорій (та/або за запитом)	Одне обстеження	3,0
26	Складання акту обстеження житлово-побутових умов (іншого документу)	Один документ	1,0
27	Оформлення документації на оздоровлення дітей	Один документ	1,0
28	Оформлення інших документів	Один документ	Фактично

Впродовж декількох років триває пошук найбільш ефективних інструментів планування, організації та координації діяльності психологічної

служби. З огляду на необхідність узгоджувати роботу різних ланок служби, гармонізуючи окремі види діяльності, в якості універсального інструменту планування розглядається «циклограма діяльності». Циклограма відображує основні повторювані види діяльності (цикли) практичного психолога і соціального педагога, чітко розподіляючи основні завдання та напрями діяльності протягом всього навчального року.

Приклад циклограми діяльності практичного психолога ЗНЗ наведено у таблиці 1.3¹².

Таблиця 1.3. Циклограма діяльності практичного психолога ЗНЗ

Місяць	Зміст діяльності практичного психолога
Серпень	Визначення основних орієнтирів в організації психологічного супроводу навчально-виховного процесу в наступному навчальному році
	Планування, програмування, проектування діяльності (складання річного плану роботи), узгодження із річним планом навчального закладу, погодження із адміністрацією, районним центром психологічної служби
	Участь у науково-практичних конференціях, семінарах, творчих групах.
	Оформлення необхідної документації, журналів обліку роботи практичного психолога.
Вересень	Психологічний супровід процесу адаптації першокласників до навчання у школі, адаптації п'ятикласників до навчання в середній школі, адаптації учнів 10 класів до умов профільного навчання (Розробка програм психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу)
	Групове (на батьківських зборах) та індивідуальне (за потребою) консультування батьків учнів 1-х та 5-х класів з питань адаптації, лекторії для батьків та педагогів з питань адаптації учнів 1-х, 5-х, 10-х класів
Жовтень	Первинний моніторинг адаптації учнів 1-х, 5-х, 10-х класів
	Підготовка до проведення та участь у психолого-педагогічних консиліумах з питань перебігу адаптації учнів 1-х, 5-х та 10-х класів.
Листопад	Індивідуальна та групова корекційно-розвивальна робота з учнями 6-8-х класів (за потребою)
	Здійснення корекційно-розвивальної, просвітницької роботи з учнями, які потребують уваги в адаптаційний період (першокласники, п'ятикласники, новоприбулі).
	Моніторинг «Проблема насильства в ЗНЗ» Розробка (спільно із ЗДВР) плану заходів щодо проведення Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства»
	Підготовка та проведення заходів до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом

¹² Представлена циклограма є результатом узагальнення досвіду практичних психологів Шевченківського району м.Києва. Представлена методистом РНМЦ

Грудень	Підготовка звітів за I півріччя
	Організація та проведення тижня порозуміння з ВІЛ-інфікованими, формування навичок здорового способу життя.
Січень	Поглиблена діагностика учнів 10-х класів (індивідуальні особливості особистості, міжособистісна взаємодія, професійне самовизначення)
	Вторинний моніторинг адаптації учнів 1-х, 5-х, 10-х класів
Лютий	Психологічний супровід атестації педагогічних працівників, що атестуються
	Вивчення психологічної готовності учнів 4-х класів до навчання у школі II ступеня.
Березень	Створення (оновлення) банку соціального та психологічного інструментарію за основними напрямками та видами роботи.
	Розвивальні заняття для учнів 9-х і 11-х класів щодо вибору майбутньої професії
	Підготовка до проведення та участь у психолого-педагогічному консиліумі з питання «Готовність випускників початкової школи до навчання в школі II ступеню».
	Здійснення корекційно-розвиткової, просвітницької роботи з учнями, які мають недостатній рівень готовності до навчання у школі II ступеню.
	Діагностика індивідуальних особливостей та емоційної сфери учнів 4-х класів.
Квітень	Підготовка та проведення Тижня психології (День практичного психолога).
	Діагностична та просвітницько-профілактична робота щодо психологічної підготовки учнів до ДПА, ЗНО.
	Вивчення психологічної готовності дітей шестирічного віку до навчання у школі при прийомі до школи.
Травень	Індивідуальне та групове консультування педагогів та батьків з питань переходу учнів 4-х класів в школу II ступеню.
	Просвітницько-профілактична робота щодо психологічної підготовки учнів до ДПА, ЗНО.
Червень	Аналіз роботи за рік. Підготовка звітів за навчальний рік. Визначення пріоритетних завдань та напрямів роботи практичного психолога відповідно до запитів навчального закладу.
	Індивідуальна діагностика майбутніх першокласників (готовність до навчання в школі); діагностика рівня професійного вигорання педагогів
	Індивідуальні заняття з майбутніми першокласниками (за потребою)
	Індивідуальне та групове консультування батьків та педагогів на етапі прийому дітей до школи; консультування педагогів з питань профілактики професійного вигорання
	Співпраця з працівниками оздоровчого табору школярів. Організація роботи з учнями в літній школі.

Циклограма орієнтує фахівця на виконання обов'язкових видів робіт, проте не вказує на поточну діяльність, яка передбачає ведення журналів, оформлення індивідуальних карток учнів (вихованців, студентів), протоколів діагностичних обстежень, групове чи індивідуальне консультування учасників навчально-виховного процесу: педагогів, батьків, учнів, які здійснюються за потребою та найчастіше мають запитальний характер. Запланувати такі запити дуже важко, тому у процесі тижневого, денного планування фахівці резервують час для виконання цих видів робіт.

Так само за запитом здійснюється діагностика та оцінка характерологічних особливостей учнів, психо-емоційного стану тощо. Такий запит може надійти як від адміністрації навчального закладу, педагога, так і від батьків (осіб, що їх замінюють). Найчастіше запит від педагогів може здійснюватись у поточній діяльності та бути пов'язаний із труднощами у навчанні, відхиленнями у поведінці учня (вихованця, студента).

Інколи, батьки (опікуни) можуть звернутись до працівника психологічної служби навчального закладу із проханням про надання психолого-педагогічного висновку щодо стану дитини (учня, вихованця). Найчастіше таке трапляється у випадках судового вирішення сімейних конфліктів (розлучення батьків, встановлення опікунства тощо). Аби уникнути непорозумінь та некоректного використання психолого-педагогічної документації поза навчальним закладом, обов'язково необхідно офіційно оформити такий висновок, вказуючи предмет обстеження (емоційний стан учня/вихованця, особливості розвитку тощо), діагностичні методики, які було використано в ході обстеження (із вказуванням основних результатів діагностики), висновок про стан дитини та рекомендації батькам (чи особам, що їх замінюють) щодо умов для успішного розвитку та комфортного емоційного стану дитини. Висновок підписується практичним психологом, який проводив діагностику, у разі необхідності класним керівником (вихователем) та директором навчального закладу.

Окремо варто звернути увагу на види робіт фахівців психологічної служби навчального закладу пов'язані із роботою з педагогічним колективом та адміністрацією. До них, зокрема, належать: проведення психолого-педагогічних семінарів, консиліумів, участь у методичних об'єднаннях педагогів, психологічний аналіз уроків (навчальних, виховних занять) тощо. Планування цієї діяльності відбувається на підставі річного плану навчального закладу і вноситься до плану роботи практичного психолога та соціального педагога у період серпнево-вересневого планування.

Серед питань, з якими часто звертаються фахівці психологічної служби та керівники навчальних закладів, питання тижневого навантаження та розподілу робочого часу практичного психолога та соціального педагога. Регулювання цього питання має декілька підвалин. З одного боку, вже згадані нормативи часу, які доволі чітко регламентують навантаження фахівців протягом тижня, місяця. З іншого боку, основою для регулювання виступає річний, місячний план роботи фахівця, де вказуються основні заходи, в тому числі й ті, які здійснюються за межами навчального закладу (навчальні семінари, робота в бібліотеці, участь у засіданнях методичних об'єднань тощо). В будь-якому випадку, питання організації роботи практичного психолога та соціального педагога в навчальному закладі регулюються керівником навчального закладу та узгоджуються із потребами освітнього процесу.

***

У першому розділі методичних рекомендацій знайшли відображення основні організаційно-правові засади діяльності психологічної служби системи освіти на всіх її рівнях.

Головною організацією психологічної служби є Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який підпорядкований Національній академії педагогічних наук України.

Діяльність психологічної служби системи освіти регулюється чинним законодавством, нормативними документами Міністерства освіти і науки України, НАПН України

Психологічна служба системи освіти має вертикальну структуру, складається з науково-методичних, навчально-методичних кабінетів (центрів), фахівців у навчальних закладах різних типів та має подвійне підпорядкування. У питаннях науково-методичного забезпечення головною організацією виступає Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, у питаннях організації, матеріально-технічного забезпечення – підрозділи психологічної служби підпорядковуються органам виконавчої влади відповідного рівня (обласного, районного, міського).

Організація діяльності психологічної служби на різних рівнях здійснюється відповідно до організаційних моделей, що визначають статус психологічної служби, систему підпорядкування, її організаційну структуру.

Основними напрямками діяльності психологічної служби на всіх рівнях її діяльності виступають: консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу, просвітницько-пропагандистська робота із підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у родинях, превентивне виховання.

Основними видами діяльності психологічної служби є діагностика, корекція, реабілітація, профілактика, прогностика.

Кадровий ресурс психологічної служби в системі освіти України складається із практичних психологів, соціальних педагогів, методистів та директорів (завідувачів) навчально-методичних кабінетів, які за своїм статусом є педагогічними працівниками та згідно чинного законодавства користуються всіма правами та гарантіями, передбаченими для них.

Забезпеченню ефективності координації психологічної служби та інших служб навчального закладу є розуміння основного предмету та мети її діяльності, який можна охарактеризувати двома напрямками:

- психолого-педагогічний супровід освітнього процесу;

– психологічний супровід розвитку дитини (учня, студента).

Специфіка діяльності фахівців психологічної служби навчального закладу полягає у необхідності працювати не тільки із окремою особистістю (учнем, педагогом, батьком), але й з групами індивідів (класами, педагогічними колективами, групами батьків). Відтак, серед ролей, які притаманні фахівцям психологічної служби навчального закладу, велике значення мають ролі фасилітатора, модератора, координатора.

Важливе значення для ефективного управління психологічною службою навчального закладу мають питання добору фахівців та планування діяльності.

Ключовими вимогами щодо підбору фахівця психологічної служби навчального закладу є: розуміння особливостей діяльності психологічної служби навчального закладу, готовність вибудовувати ефективні комунікації з усіма учасниками навчально-виховного процесу та уявлення про власний професійний розвиток в даному навчальному закладі.

Одним із головних інструментів керівника навчального закладу щодо управління психологічною службою є планування. Орієнтирами у плануванні роботи практичного психолога і соціального педагога навчального закладу виступають нормативно-розпорядчі документи, які надходять із МОН України, Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи, обласної та районної служби. З іншого боку, перспективне та річне планування діяльності навчального закладу виступає важливою підставою узгодження плану діяльності фахівців психологічної служби із потребами навчального закладу.

Розділ 2. Особливості організації та змісту діяльності фахівців психологічної служби системи освіти у навчальних закладах різного типу

2.1. Діяльність психологічної служби ДНЗ

2.2. Діяльність психологічної служби ЗНЗ

2.3. Діяльність психологічної служби ПТНЗ

2.4. Діяльність психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації

2.5. Діяльність психологічної служби позашкільних навчальних закладів

Діяльність психологічної служби системи освіти передбачає створення системи наскрізного психологічного та соціально-педагогічного супроводу дитини, її родини. Такий підхід зумовлений ключовою ідеєю, яка закладена у сутність самої служби: підтримка та збереження психічного та психологічного здоров'я підростаючого покоління. Задля реалізації цієї ідеї власне і створюються служби у навчальних закладах на кожному щаблі освітньої системи, які послідовно супроводжують і мають «передавати із рук в руки» вихованців, учнів, студентів, створюючи відповідні умови для їх зростання, розвитку, входження до соціального світу, у доросле життя. Разом із закладами освіти психологічна служба має опікуватись питаннями безпечного, комфортного розвиваючого середовища, вирішуючи основне завдання освіти: підготовку до самостійного життя кожного учня.

Представлені у другому розділі особливості організації та змісту діяльності фахівців психологічної служби у навчальних закладах різного типу мають на меті якраз відтворити послідовність та наступність у реалізації завдання психологічного та соціально-педагогічного супроводу розвитку особистості дитини.

2.1. Діяльність психологічної служби ДНЗ

Зустріч дитини та її родини із психологічною службою системи освіти вперше відбувається у дошкільному навчальному закладі, тому надзвичайно важливо, щоби працівники служби із перших кроків перебування дитини в навчальному закладі створили коректне уявлення про її призначення, зміст та форми діяльності.

Як вже зазначалось у попередньому розділі, психологічна служба

навчального закладу складається із практичного психолога і соціального педагога, дошкільні навчальні заклади системи освіти не є винятком із цього правила.

Основною метою діяльності психологічної служби ДНЗ є створення соціально-психологічних умов для збереження і зміцнення здоров'я, успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях взаємодії з однолітками і дорослими в дошкільному навчальному закладі.

На думку Н.А. Максимової, психологічною передумовою створення цілісної системи психологічного супроводу у дошкільному навчальному закладі є довірливі, проникнуті взаємоповагою й взаєморозумінням відносини між адміністрацією, вихователями, батьками, вихованцями і практичним психологом, соціальним педагогом.

Практичний психолог і соціальний педагог дошкільного навчального закладу спрямовують свою діяльність на попередження виникнення проблем розвитку дитини (порушення емоційно-вольової сфери, проблем взаємовідносин з однолітками, педагогічними працівниками, батьками; допомогу (сприяння) дитині у вирішенні актуальних завдань її розвитку, навчання, соціалізації; психологічне забезпечення освітніх програм; допомогу педагогам, батькам у створенні необхідних умов для гармонійного розвитку дитини; формування психологічної культури учнів, батьків, педагогів.

Діяльність психологічної служби дошкільного навчального закладу регулюється Положенням про психологічну службу системи освіти України [37], Положенням про експертизу психологічного та соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах [35], Положенням про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти [36] та іншими нормативно-розпорядчими документами.

Оскільки психологічний супровід дитини у ДНЗ має свої специфічні особливості, зупинимось на деяких із них.

В-першу чергу, це питання діагностики, які включають: адаптацію до перебування в садочку, групі дітей та нових дорослих; визначення особливостей розвитку пізнавальної, емоційно-вольової, комунікативної сфер особистості дитини; вивчення інтересів, нахилів та здібностей, особливостей стилів сімейного виховання. Процедури діагностики вимагають обов'язкового інформування батьків дитини про її проведення, а також підсумкові консультації з батьками щодо результатів обстеження та

рекомендацій щодо подальшого розвитку дитини.

За результатами психодіагностичних досліджень практичний психолог зобов'язаний вести відповідну документацію і статистичну звітність: протоколи діагностичних досліджень, аналітичні довідки, індивідуальні картки психологічного супроводу дитини.

Особливу увагу варто звернути на підготовку документів (наприклад, психолого-педагогічний висновок), які запитуються на вимогу батьків, опікунів тощо. Дуже часто зустрічаються у практиці ситуації, коли батьки намагаються за допомогою психолога та його довідки вирішувати проблему «поділу» дитини у судових справах про розлучення. Необхідно пам'ятати, що документацію на запит зовнішніх осіб готує фахівець психологічної служби (за відповідною формою) і підписує керівник навчального закладу.

Важливим психологічним моментом цих консультацій є дотримання етичних норм у спілкуванні із батьками. Варто пам'ятати, батьки доглядають за дитиною та виховують її з огляду на власний досвід та розуміння цього процесу. Інколи вони можуть помилятися, або не бачити певних вад свого батьківського впливу. Відтак, працівник психологічної служби повинен бути максимально коректним у висловленні зауважень (якщо такі мають місце), рекомендацій щодо корекції батьківської поведінки по відношенню до дитини. Якщо мова йде про необхідність проведення корекційно-розвивальної роботи із дитиною, батьки мають бути поінформовані про програму цієї роботи та залучені до неї в першу чергу.

Плануючи корекційно-розвивальну роботу працівник психологічної служби має враховувати наступні принципи (за Н.А. Максимовою):

– *єдність діагностики і корекції*. Цей принцип реалізується у трьох аспектах. По-перше, корекційній роботі передують діагностика, по-друге, в процесі корекції йде уточнення діагнозу, по-третє, корекційна робота потребує постійної оцінки її ефективності, критерієм якої є ті зміни, які відбуваються у психіці дитини, її поведінці;

– *діяльнісний принцип*. Головним засобом корекційно-розвивального впливу є організація активної діяльності дитини у співпраці з дорослим;

– *психокорекція проводиться у зоні найближчого розвитку*, що передбачає вивчення потенційних можливостей розвитку дитини, оскільки робота з дитиною за межами цієї зони (за Л.С. Виготським) не матиме корекційного ефекту;

– *спрямованість корекційної роботи "згори до низу"*, тобто, на створення оптимальних умов для розвитку вищих психічних функцій, за

рахунок яких будуть компенсовані недоліки елементарних психічних процесів. Наприклад, для подолання вад механічної пам'яті, необхідно розвивати мовлення, мислення, логічну пам'ять; для корекції недоліків уваги практичний психолог удосконалює регулюючу функцію мовлення дитини, самоконтроль;

– *принцип нормативності*, зміст якого полягає в орієнтації на еталон розвитку на певному віковому етапі. Тобто, в результаті корекції дитина має досягти такого рівня розвитку, який відповідає її віку;

– *врахування в корекційній практиці системності розвитку*. Усі особистісні якості, психічні функції тісно взаємопов'язані між собою. Тому недоліки однієї з них призводять до недостатності інших. Корекція має бути спрямована на усунення причини відхилень у розвитку;

– *принцип "заміщуючого онтогенезу"*. Корекційна робота має починатись від тієї "точки", після якої почалось відхилення від ідеальної програми розвитку;

– дуже важливо, щоб корекція розвитку носила *випереджаючий характер*, була спрямована не на тренування й удосконалення того, що вже досягнуто дитиною, а на активне формування того, що планується досягнути у найближчій перспективі відповідно до законів вікового розвитку і становлення індивідуальності;

– *принцип наступності*. Кожне корекційно-розвивальне заняття має вміщувати завдання для самостійного виконання, які на попередньому виконувались з допомогою практичного психолога. Якщо на попередньому занятті дитина не впоралась з певним завданням, на наступному пропонується його спрощений варіант;

– *врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини*, її інтересів, здібностей, якостей характеру, соціальної ситуації розвитку тощо [23].

Реалізація корекційно-розвивальних дій здійснюється на основі розроблених та затверджених програм, які мають містити мету, напрями корекції, психологічні механізми допомоги, а також зазначається кількість занять, їхня частота та тривалість одного заняття, перераховуються методи та прийоми, які будуть використовуватися, визначається форма занять.

Важливим чинником в організації корекційно-розвивальної роботи виступає її формат. Корекційно-розвивальні заняття можуть проводитись в індивідуальній або груповій формі. Вибір форми занять залежить від мети. Так, наприклад, якщо об'єктом корекційного впливу виступають навички

спілкування з однолітками, то більш ефективною, очевидно, буде групова форма. А корекцію вад пізнавальних процесів зручно проводити індивідуально. Крім того, при певних медичних та психологічних діагнозах (аутизм, грубе порушення поведінки тощо) існують протипоказання до групової форми занять. Кількість учнів у корекційній групі не повинна перевищувати п'ять чоловік. Тільки за такої умови практичний психолог може виразно усвідомлювати все, що відбувається у психіці кожної дитини.

Інформація щодо корекційної-розвивальної роботи (програма, відвідування занять, результати та особливості поведінки дитини на заняттях) фіксуються в журналі корекційної-розвивальної роботи.

Важливим напрямом роботи психологічної служби дошкільного навчального закладу є психологічна просвіта педагогів, батьків. Для реалізації даного напрямку діяльності рекомендується використовувати різноманітні форми роботи: засідання психолого-педагогічного клубу, випуск психологічної газети закладу, виступи на педрадах, батьківських зборах, "круглих столах", психолого-педагогічних консилиумах, лекціях з проблем виховання дітей дошкільного віку тощо.

Зміст просвітницької роботи у дошкільному закладі освіти великою мірою визначається віком дітей. Адже для кожного віку мають місце свої характерні психологічні особливості та проблеми психічного розвитку, які вимагають уваги з метою попередження їх загострення. Просвітницька робота психологічної служби може бути здійснена тільки за умови спільного її планування та організування. Дуже часто можна зустріти ситуації, в яких психолог, соціальний педагог опиняються «сам на сам» із батьками, практично без участі вихователів. Якщо враховувати, що метою цієї роботи є створення комфортного розвиваючого середовища для дітей, в ній мають брати участь всі учасники. Цього досягти можна лише за умови, що керівництво ДНЗ планує просвітницькі заходи як основні.

Консультування (індивідуальне, групове), здійснюється, як правило, за запитом, по тих проблемах, які озвучують педагоги, батьки. Особливістю консультування як форми взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу є акцент на власну відповідальність клієнта (того, хто просив про допомогу). Важливою особливістю консультування батьків, наприклад, є неприпустимість «виховних», моралізаторських нот у спілкуванні, оскільки це нівелює саму ідею підтримки та взаємодії у виховному процесі.

Консультації практичного психолога дошкільного навчального закладу з питань виховання дітей мають на меті допомогти батькам краще зрозуміти

причини особливостей поведінки власної дитини, знайти з нею спільну мову, зрозуміти її потреби і вирішити конфліктні ситуації, навчитися підтримувати дитину у важких життєвих ситуаціях.

Починаючи із 2011 року, до штатних розписів дошкільних навчальних закладів введено посади соціального педагога.

Робота соціального педагога у дошкільному навчальному закладі спрямована, в першу чергу, на батьків, оскільки вони є основним соціальним середовищем, з якого діти черпають зразки поведінки. Важливо пам'ятати, батьки – партнери психологічної служби, навчального закладу, а не об'єкти виховання. Відтак, тональність спілкування, форми та методи мають бути підібрані коректно, створюючи атмосферу партнерства. Подекуди, в одній дитячій групі можуть зібратись діти із сімей із різним матеріальним та соціальним статусом. Завдання соціального педагога створити умови для рівного розвитку всіх дітей, без винятку, залучення всіх батьків до виховного процесу.

Особливої уваги соціального педагога потребують сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах. Зокрема, це стосується неповних та багатодітних сімей, сімей, в яких є люди (діти) з обмеженими можливостями, асоціальні (наявні члени родини із наркоманією, алкоголізмом тощо) та сім'ї, де існує загроза жорстокого поводження із дітьми. Основними напрямками роботи соціального педагога із такими родинами є соціальний супровід (обстеження матеріально-побутових умов родин, аналіз сімейних стосунків, бесіди із батьками, консультування), профілактика (врегулювання конфліктів, налагодження стосунків між членами родини, попередження насильства), просвіта (інформування про можливості отримання допомоги з боку державних та недержавних соціальних служб, розвиток батьківської компетентності тощо).

Важливим напрямком роботи соціального педагога ДНЗ, як і інших навчальних закладів, є встановлення зв'язків та тісна співпраця із державними та недержавними службами та організаціями, до компетенції та сфери інтересів, яких належать питання дошкільного дитинства (медичні установи, органи правопорядку, соціальні служби та опікунські ради, громадські організації тощо).

Дошкільний навчальний заклад є першою сходинкою дитини у соціальний світ, а його психологічна служба виступає джерелом інформації для дитини та її батьків щодо можливостей звернутись про допомогу, а для загальноосвітньої школи щодо психологічних та соціально-педагогічних

характеристик майбутнього школяра. Важливим кроком для дитини та її родини виступає діагностування рівня готовності до школи, яке відбувається саме у ДНЗ і фіксується у психолого-педагогічному висновку, про який обов'язково мають бути поінформовані батьки дитини, а також, у разі необхідності, мають отримати рекомендації щодо роботи із дитиною для підвищення рівня її готовності.

2.2. Діяльність психологічної служби ЗНЗ

Найбільшу частку фахівців психологічної служби системи освіти складають практичні психологи та соціальні педагоги загальноосвітніх навчальних закладів. У складі ЗНЗ за існуючої структури вирізняються початкова, основна та старша школи. Відповідно до цієї структури формуються завдання психологічної служби ЗНЗ.

Як зазначає В.Г. Панок у навчальному посібнику «Психологічна служба»: «загальною метою діяльності психологічної служби в початковій школі є формування і розвиток особистості дітей, створення психологічно-педагогічних умов для розкриття творчих здібностей кожного учня, забезпечення його активності в засвоєнні знань, набутті вмінь та навичок, необхідних для подальшого успішного навчання в середній школі, досягнення оптимального рівня розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та моральної сфер особистості молодшого школяра з урахуванням його психофізіологічних індивідуальних особливостей» [30].

Основними завданнями діяльності психологічної служби у початковій школі в роботі з *дітьми* є:

- визначення готовності дитини до навчання у школі та побудова на цій основі програм індивідуального розвитку та визначення найбільш оптимальної початкової програми;
- адаптація дитини до навчання, нового шкільного колективу, формування навичок навчальної діяльності та самоконтролю;
- визначення особливостей сімейного виховання та найближчого соціального оточення, прищеплення навичок міжособистісного спілкування;
- раннє виявлення здібностей, інтересів і нахилів дитини та побудова на цій основі позакласної та позашкільної роботи, залучення до різноманітних форм творчої самореалізації;
- визначення причин труднощів у навчанні та адаптації до шкільного життя та побудова на цій основі індивідуальних корекційно-розвивальних

програм;

- профілактика неуспішності, девіантної поведінки та конфліктів з однолітками і старшими;
- формування довільності психічних процесів, самоконтролю, навичок самостійної учбової діяльності.

Робота психологічної служби з *вчителями, класоводами, вихователями* має декілька ключових завдань:

- підвищення психологічної культури педагогічного колективу шляхом проведення консультацій, навчальних семінарів і тренінгів;
- здійснення моніторингів і психодіагностичних обстежень як класу в цілому, так і окремих учнів за власною ініціативою і на прохання педагогів;
- спільна корекційно-розвиткова робота з учнями, що мають труднощі в адаптації чи навчанні;
- спільна робота з батьками та найближчим соціальним оточенням.

У роботі з *батьками* школярів-початківців психологічна служба має наступні загальні завдання:

- здійснення просвітницької роботи шляхом проведення навчальних семінарів, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, лекторіїв і т.п.;
- вивчення практики сімейного виховання у сім'ях учнів та їх найближчого соціального оточення;
- профілактика конфліктів у сім'ях та грубого поводження з дітьми.

Оскільки психолог початкової школи впливає на учнів опосередковано - через учителя, то передусім йому потрібно знайти спільну мову з ним. Така форма взаємодії передбачає *рівну співпрацю психолога й педагога*. Індивідуальний підхід у навчанні й вихованні переважно здійснює педагог, а психолог разом з ним розробляє необхідні для цього стратегію і тактику з розвитку довільності, оволодіння компонентами навчальної діяльності, формування мотиваційної сфери (для встигаючих учнів) та веде групи розвитку з невстигаючими. Зрозуміло, що це потребує досконалого знання кожного учня. Тому протягом навчального року необхідно *вести відповідні обстеження, результати яких мають систематично заноситися в карту психічного розвитку дитини*. Перші записи робляться ще до початку навчання, коли здійснюється прийом до школи, і продовжуються в середніх і старших класах. При такому підході психолог матиме значний обсяг інформації про вікові та індивідуальні особливості розвитку учнів і за необхідності зможе оперативної її використати.

Найважливішими **напрямами роботи** психологічної служби **основної**

ШКОЛИ Є:

Психологічне забезпечення адаптації дітей до навчання в основній школі.

Перехід від початкової до основної школи – важкий етап шкільного навчання. Він пов'язаний у першу з тим, що замість одного вчителя, який уособлював собою суспільні вимоги до навчання і поведінки дитини, з'являються кілька вчителів, що мають неоднакові вимоги як до змісту і процесу навчальної діяльності учня, так і до його поведінки. Ускладнюється і збільшується навчальне навантаження, збільшується обсяг інформації, яку необхідно засвоїти, з'являється конкуренція між учнями, з'являються і розвиваються пізнавальні інтереси учнів, виявляються здібності і нахили. Часто дитина постає перед необхідністю інтегруватися у новий для себе колектив класу. Усе це вимагає великих емоційних та інтелектуальних зусиль від учня на тлі глибокої перебудови фізіологічних функцій його організму.

Моніторинг динаміки розвитку класних колективів. Цей напрям роботи є чи не найважливішим, оскільки положення учня в колективі, його рольові позиції, неформальний статус, багато в чому визначають його ставлення до школи, до навчання, до однолітків, і в решті решт, – впливають на процес соціалізації. Неприйняття дитини учнівським колективом часто призводить до пошуку нею можливостей самоствердження в інших групах і колективах, до втрати інтересу до навчання, конфліктів з педагогами і батьками.

Індивідуальна робота з учнями, що потребують посиленої педагогічної уваги. Діти цієї категорії знаходяться у «зоні ризику», тобто легко можуть бути спровоковані на здійснення антисоціальних вчинків або девіантну поведінку. У разі виявлення таких учнів, з ними та їх найближчим соціальним оточенням здійснюється поглиблена психологічна діагностика, складається індивідуальна картка та планується профілактична і психокорекційна робота із залученням усіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості.

Підготовка учнів до профільного навчання у старшій школі. На основі вивчення навчальної документації, співбесід із учнем, батьками, вчителями, тестувань визначення навчальних інтересів, здібностей і життєвих планів підлітків та розробка рекомендацій щодо подальшого навчання (профільні старші класи, ВНЗ I-II рівня акредитації, ПТНЗ та ін.). Практичному психологові необхідно пам'ятати, що вибір профілю навчання у першу чергу обумовлений життєвими планами підлітка, уявленням про свою майбутню професію ат життєвий шлях.

Професійна орієнтація. Цей напрям роботи психологічної служби щільно пов'язаний із попереднім. Основним завданням тут є проінформувати учня про його здібності, нахили мотиви і можливості в опануванні груп (або – типів) професій ні в якому різ не нав'язуючи конкретну професію або конкретний навчальний заклад. Ця робота здійснюється психологічною службою в тісній співпраці із заступником директора із виховної роботи, класними керівниками та батьками учнів.. Ключовим орієнтиром цієї роботи є визначення самим учнем та його батьками подальших напрямів та кроків щодо професійного розвитку та життєвого планування.

Серед напрямів діяльності психологічної служби навчального закладу є такий, який можна вважати її інтегративною функцією, оскільки до неї залучені всі учасники навчально-виховного процесу. Це – *психологічна просвіта*, кінцевою метою якої є загальне підвищення психологічної культури. Підвищенню психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу сприяють як спеціальні заходи, так і неспеціальні. До неспеціальних ми відносимо заходи, що прямою своєю метою мають підвищення рівня обізнаності учнів, батьків і вчителів у галузі психології, людських стосунків, спілкування конфліктів, девіантної поведінки, вікових закономірностей розвитку індивіда, міжособистісних відносин, групових ролей тощо. Така робота зазвичай здійснюється за допомогою лекцій, рольових ігор, тренінгів, факультативних занять, гуртків, самостійної творчої роботи учнів. Досвід свідчить, що підлітки, в силу своїх вікових особливостей, виявляють великий інтерес до різних аспектів психологічного знання та застосування цих знань на практиці. Проте, важливо наголосити, що така робота має здійснюватись не тільки із учнями, але й з батьками і педагогічним колективом. Саме гармонізація рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу сприяє покращенню навчальної успішності учнів, створенню сприятливої психологічної атмосфери в навчальному закладі. Не секрет, що дуже часто само низький рівень психологічної культури вчителя чи батьків спричиняє протестну (девіантну) поведінку підлітків, що підтверджують результати сучасних досліджень поведінкових практик підлітків.

Загальний огляд специфіки діяльності психологічної служби ЗНЗ буде не повним, якщо не міститиме роз'яснення щодо здійснення окремих функцій практичним психологом та соціальним педагогом.

Психологічний супровід, що здійснюється практичним психологом, як вже зазначалось, передбачає створення умов для успішного навчання та

психологічного розвитку учня в ситуаціях навчально-виховної взаємодії.

Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах має на меті здійснення посередництва між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організацію їх взаємодії з метою створення умов для формування соціальної компетентності учня, допомоги учневі зрозуміти виникаючу життєву ситуацію і забезпечення його саморозвитку на основі рефлексії того, що відбувається з ним і навколо нього.

Безумовно, і робота практичного психолога і робота соціального педагога відбувається у тісній співпраці, але практика показує, що доволі часто ані самі працівники, ані керівники навчальних закладів, ані інші учасники навчально-виховного процесу не розуміють відмінностей в їх функціях, що спричиняє певну плутанину і в організації роботи і в визначенні її результатів.

І якщо зміст діяльності практичного психолога є більш зрозумілим, зміст основних функцій соціального педагога потребує деталізації. Найбільш повно описує зміст функцій соціального педагога у ЗНЗ Т.Г. Веретенко в енциклопедії для фахівців соціальної сфери.

«Діагностична – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу загалом, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованого впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей і підлітків.

Організаторська – забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї, представників громадськості до соціально-педагогічного процесу загальноосвітнього закладу.

Консультативна – надання порад, рекомендацій учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога.

Захисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді тощо).

Прогностична – прогнозування на основі спостережень і досліджень посилення негативних або позитивних сторін соціальної ситуації, що впливають на розвиток особистості чи групи; прогнозування та програмування процесу соціального розвитку мікрорайону чи конкретного

мікросоціуму, діяльності тих інститутів, які беруть участь у соціальному формуванні особистості.

Попереджувально-профілактична та соціально-терапевтична – передбачення та приведення до дії механізмів запобігання і подолання негативних впливів у соціально-правовому, юридичному і психологічному плані; організація соціотерапевтичної допомоги, забезпечення захисту прав учня в суспільстві, допомога підліткам і молоді в період соціального професійного визначення» [9].

З огляду на широкий спектр різних типів загальноосвітніх закладів, виникають специфічні завдання психологічної служби в них. Так, діяльність психолога гімназії, ліцею, спеціалізованої школи при прийомі учнів спрямована на відбір дітей за певними критеріями. Наприклад, високий рівень загального розвитку, розвиненість певних психічних якостей (пам'яті, фонематичного слуху – для шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов), перевага образного світобачення та ін. У цьому випадку психолог має представляти адміністрації свої висновки про те, кому доцільно навчатися саме в цій школі.

Необхідно зазначити, що *слово психолога – дорадче, а не вирішальне*. Тому слід запобігати намаганням адміністрації перекласти відповідальність за прийом у перші-п'яті класи на психолога. Щоб не виникали конфлікти з цього приводу, напередодні прийому або безпосередньо перед тестуванням дітей потрібно роз'яснити батькам мету тестування і дорадчу функцію психолога. Це допоможе зняти психологічне напруження з батьків, а через них і з дітей, що приведе до більш об'єктивних результатів тестування. На основі цих результатів складається індивідуальна карта, до якої вносяться всі дані про дитину. Вона затверджується адміністрацією школи і є офіційним документом при розгляді конфліктних ситуацій.

Говорячи про специфіку діяльності соціального педагога у спеціалізованих ЗНЗ, ліцеях та гімназіях, хотілось би звернути увагу на наступне. Формування соціальної компетентності учнів цих типів закладів обумовлюється їх специфічними індивідуальними характеристиками, що визначає напрями соціально-педагогічної роботи.

До таких напрямів можна віднести роботу із обдарованими дітьми. Обдаровані діти, що навчаються у звичайних класах, беручи активну участь у предметних олімпіадах, займаючись поглиблено яким-небудь предметом, часто опиняються поза соціального контексту класу, відчують труднощі з встановленням взаємних довірчих відносин з однокласниками. Причиною

такої ситуації нерідко виступає недостатність педагогічної уваги до проблем такої дитини, небажання педагогів, вихователів розібратися в причинах відстороненості дитини від участі в класних заходах, які можуть бути як об'єктивного (індивідуально-психологічні особливості дитини), так і суб'єктивного (негативний досвід взаємодії дитини з однолітками, невдачі у встановлення і підтримці контактів) характеру. Розібратись у причинах, допомогти дитині у побудові власної стратегії, а також провести відповідну просвітницьку роботу із класними керівниками, де навчаються такі діти – першочергове завдання соціального педагога.

Аналіз соціальної ситуації у спеціалізованих класах ліцеїв, гімназій свідчить про більш високий рівень згуртованості, групової ідентичності, але й більш високий рівень вимог до окремого учня, а також наявність прихованих внутрішньогрупових конфліктів, суперницького типу. Не завжди обдаровані діти, що навчаються в одному класі, стають колективом. Часто процеси конкурування за лідерство, суперництва за свою винятковість призводять до примітивізації відносин всередині класного колективу і гальмування процесів розвитку соціальних навичок учнів. Акцентуючи увагу на інтелектуальному розвитку та ігноруючи питання формування відносин всередині колективу, фактично звужуються можливості розширення особистого соціального досвіду та подальшої інтеграції такої дитини у соціум. Саме тому, соціальний педагог спеціалізованого навчального закладу має разом із педагогічним колективом розробити програму виховних заходів, які б сприяли зниженню рівня конфліктності при збереженні високих навчальних результатів.

Окремої уваги заслуговує проблема взаємодії навчального закладу і батьків обдарованих дітей. Проведене у 2014 році дослідження задоволеності освітніх потреб учнів, в якому взяли участь й педагоги, батьки, психологи м.Києва, показує наявність прихованого конфлікту між батьками обдарованих дітей та педагогічним колективом, який виражається у взаємному споживацькому відношенні.

Батьки, вважаючи своїх дітей унікальними, вимагають від школи виняткових умов навчання і наполягають на неприпустимості обмежень і вимог соціального порядку по відношенню до своїх дітей. Так, наприклад, проведення виховних заходів (класна година, позакласні та позашкільні заняття), на їх думку, не обов'язкові для участі дітей. Необхідність участі своєї дитини в цих процесах ставиться під сумнів, як таке, що не має відношення до розвитку її здібностей. Таким чином, батьки свідомо

звужують можливості для адекватної соціальної орієнтації своїх дітей, формуючи ригідні соціальні установки. Це створює передумови для спотворення адекватної самооцінки дитини, некоректного уявлення про свою соціальну позицію.

У свою чергу, школа, в особі педагогічного колективу висуває батькам претензії щодо невисокого рівня розвитку у дітей моральних і соціальних норм, відсутність уміння організувати свій час, перфекціонізм і зацикленість на навчальній успішності і т.п. Як наслідок, формується стійке неприйняття школою батьків окремих учнів, що не може не позначатися на ставленні до них з боку вчителів, інших дітей.

Саме тому, завданням соціального педагога у роботі із батьками є формування адекватного уявлення про реальні соціальні потреби дітей та разом із батьками створювати умови для розвитку дитячих колективів, розвитку соціальних навичок спілкування, взаємодії, подолання недовіри до себе та інших, побудови конструктивних відносин і т.п.

2.3. Діяльність психологічної служби ПТНЗ

Створення та функціонування психологічної служби у професійно-технічних навчальних закладах має свою специфіку, обумовлену специфікою самого навчального закладу. В першу чергу, це зміна мотивації та соціальна ситуація розвитку підлітка. Вибір професії та набуття певних професійних навичок створюють у житті підлітка нові умови розвитку, самоставлення, самоорганізації. Подекуди, відбувається зміна місця проживання, оточення тощо. Ці зміни обумовлюють необхідність пристосовуватись до нового соціального і фізичного середовища, засвоювати або формувати нові форми поведінки і спілкування.

Як зазначає В.Г. Панок, «сам навчально-виховний процес у закладі профтехосвіти суттєво відрізняється від навчально-виховного процесу в школі. Основними відмінностями тут є: наявність нових навчальних предметів, що безпосередньо пов'язані з набуттям професійних навичок і компетентностей, і виходять на перше місце в структурі навчальної діяльності; поява нової для учня категорії педагогічних працівників – майстрів виробничого навчання, які мають специфічну професійну підготовку і відрізняються від простих вчителів; поява нового типу навчальних занять – практичних; поселення в гуртожитку і необхідність повністю себе обслуговувати починаючи з прасування одягу до самостійного

приготування їжі; необхідність інтегруватися у новий навчальний колектив та встановлювати нові соціальні зв'язки в ньому» [32].

У зв'язку з переліченим робота психологічної служби закладу профтехосвіти має свою специфіку. Передусім основний акцент у роботі працівників психологічної служби має бути перенесено на питання адаптації учнів до нових умов начально-виховного процесу. Тут, передусім, необхідно приділити увагу наступним напрямам адаптації:

- адаптація до умов проживання у гуртожитку. Основною метою цього напрямку роботи є ознайомлення учнів з правилами проживання, формування навичок самообслуговування, допомога у налагодженні побутових умов та міжособистісної взаємодії з іншими учнями. Цей напрям роботи забезпечується в основному вихователем і соціальним педагогом;

- адаптація до нового міста, населеного пункту. Тут соціальний педагог і вихователь мають не тільки розповісти учням про транспортні сполучення, розташування пам'ятників, музеїв, закладів культури, місць відпочинку, закладів охорони здоров'я і правопорядку, але й про традиції жителів міста, правила поведінки у громадських місцях;

- адаптація до нових умов навчання. Безперечно, цей напрям адаптації має бути у першу чергу забезпечено розширеним професійним інформуванням учнів щодо особливостей їхньої майбутньої професійної діяльності, етапами і стадіями опанування обраною професією. Тут першу роль відіграють майстри виробничого навчання. Разом з цим, важлива й роль вчителів-предметників, які мають ознайомити учнів з новими вимогами до їхнього рівня знань, організацією навчального процесу, режимом самостійної навчальної роботи. Допомогати в цьому процесі вчителям мають соціальні педагоги;

- адаптація до нового учнівського колективу. Тут до роботи майстра долучаються практичний психолог і соціальний педагог. Основною метою їх роботи є побудова формальної і неформальної структур учнівського колективу, виявлення лідерів, ізольованих і відторгнутих, формування ціннісно-орієнтаційної єдності колективу та його згуртованості у різних видах спільної діяльності;

- адаптація учнів до навчальної діяльності. Разом з вчителями-предметниками практичний психолог має визначити рівні навчальних досягнень і навчальної мотивації учнів, рівень їх готовності до засвоєння нового навчального матеріалу, проблеми і «вузькі місця» у рівні навчальних компетентностей. На основі цієї інформації, шляхом проведення психолого-

педагогічних консиліумів відносно окремих учнів, побудувати програми індивідуальної роботи, спланувати додаткові заняття;

Проблема адаптації учнів не має залишатись лише локальним завданням фахівців психологічної служби ПТНЗ, вона має вирішуватись на рівні адміністрації навчального закладу шляхом спільного планування навчально-виховного процесу, де і педагог, і вихователь і психолог і соціальний педагог, спрямовують свою діяльність на досягнення цієї мети.

Разом з цим, крім проблем адаптації психологічна служба ПТНЗ має виконувати завдання, що притаманні усім типам навчальних закладів. А саме:

Психологічна діагностика особливостей індивідуального розвитку учнів, учнівських і педагогічного колективів. Діагностична робота психолога має здійснюватись виключно за допомогою методик, які рекомендовані Українським НМЦ практичної психології і соціальної роботи або обласними центрами психологічної служби. Керівники навчальних закладів і практичний психолог несуть персональну відповідальність за застосування у діагностиці неперевірених чи не рекомендованих методик (наказ МОН України № 330 від 20.04.2001 р.). Практичному психологові заборонено застосування методик, що відносяться до нумерології, астрології, соціоніки та ін.

– Психологічна просвіта усіх учасників навчально-виховного процесу, підвищення їхньої психологічної культури та психолого-педагогічної компетентності. В умовах закладу профтехосвіти у першу чергу це – заняття з майстрами виробничого навчання і педагогами. Заняття можуть проводитись у формі інтерактивних лекцій, рольових ігор і тренінгів з використанням проблемних ситуацій, що виникають у практиці роботи навчального закладу. Важливо також щоб на заняттях були присутні представники адміністрації, співробітники гуртожитку, інші педагогічні працівники.

– Для учнів підвищення психологічної культури може здійснюватись у формі організації гурткової роботи, відвідування факультативних та інших додаткових занять. Основні проблеми, які доречно розглядати з учнями, враховуючи їх рівень освіти, вікові та індивідуально-психологічні особливості, це – навички і проблеми у міжособистісному спілкуванні, взаємини між статями, професійна орієнтація, формування навичок здорового способу життя та ін.. Особливо цінними можуть бути ці заняття для майбутніх офіціантів, офіс-менеджерів, провідників на залізничному

транспорті, спеціалістів автосервісу, представників інших професій, специфіка яких пов'язана зі спілкуванням з клієнтами. Тут у нагоді психологові стануть програми факультативних занять для психологів загальноосвітніх навчальних закладів.

– Психологічна профілактика ускладнень у навчально-виховному процесі ПТНЗ, різного роду конфліктів, девіантної, делінквентної та адитивної поведінки серед учнів і педагогічних працівників. Профілактична робота здійснюється психологом разом з вихователями і майстрами із залученням представників медицини, правоохоронних органів, соціальних служб для молоді. Важливими напрямками профілактичної роботи для цієї категорії учнів є профілактика конфліктів у міжособистісній взаємодії, профілактика алкоголізму і наркоманії, профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом та ін.

Історично склалися дві основні стратегії профілактичної роботи:

– стратегія усунення шкоди, згідно із якою проблема, соціальне явище чи певна поведінка визнаються однозначно негативними та неприпустимими і профілактика спрямована на їх недопущення;

– стратегія зменшення шкоди, згідно із якою негативне явище, проблема чи певна поведінка визнаються небажаними, але можливими (принаймні частково, за певних обставин); профілактика спрямовується на недопущення (обмеження) їхніх негативних наслідків.

Завдання психологічної служби віднайти найбільш ефективну стратегію та згідно неї розробити комплексну програму профілактики найбільш небезпечних для молодіжного середовища явищ.

Психологічна корекція відхилень в індивідуальному розвитку і поведінці учнів, у змісті і формах їхньої навчальної діяльності та опануванні професією. Ця робота будується на основі запиту від педагогів або як результат спостережень і діагностичної діяльності психолога. Психологічна корекція – доволі різнобічний вид діяльності. Її предметом може бути формування окремих навичок пізнавальної діяльності, навичок поведінки та міжособистісного спілкування, ставлень і відношень учнів до соціально значущих дорослих або соціальних інституцій, до себе самого і т.п. психологічна корекція здійснюється або у формі індивідуальної роботи з учнем, або у формі корекційних, тренінгових груп.

Психологічна реабілітація учнів та інших учасників навчально-виховного процесу. Психологічна реабілітація потребує високої кваліфікації практичного психолога, глибокого розуміння причин і рушійних сил, що

обумовили відхилення у навчальній діяльності чи поведінці. Найбільш поширеними відхиленнями в індивідуальному розвитку є наслідки перенесених учнем наступних психічних травм: фізичне, сексуальне або психологічне насильство, педагогічна занедбаність, алкоголізм або наркоманія. Особливої уваги потребують зараз переселенці з окупованого Криму, Донецької і Луганської областей, учні, що стали жертвами або свідками бойових дій, втратили близьких. Реабілітаційні програми розробляються для кожного учня окремо, на них заводять картки індивідуального супроводу. Реабілітаційні заходи передбачають застосування різних методів і технологій, докладання скоординованих зусиль різних спеціалістів: психолога, соціального педагога, вихователів, майстрів виробничого навчання, правоохоронців, медиків і т. ін.

В контексті роботи із учнями, педагогами, які постраждали в результаті анексії АР Крим, проведення АТО на Сході України, варто говорити не тільки про реабілітаційні заходи, а також і про ґрунтовну роботу з ре соціалізації, пов'язану із необхідністю «прийняти» зміни у своєму життєвому становищі і формувати нові соціальні зв'язки, життєві орієнтири та плани.

Психологічне прогнозування тенденцій розвитку як окремих учасників навчально-виховного процесу, так і колективів. Результатом цієї роботи як правило є аналітичні довідки або доповідні записки, що складаються на основі спостережень психолога, його співбесід з учасниками навчально-виховного процесу, висновків і результатів діагностики розвитку колективів або окремих учнів. Прогнозування, якщо воно здійснюється на науковій основі, допомагає керівнику навчального закладу і педагогічному колективу планувати свою подальшу діяльність більш обґрунтовано і добиватися більш високої ефективності своїх педагогічних зусиль.

Психологічна експертиза педагогічних інновацій, окремих випадків та складнощів у навчально-виховному процесі. Загальновідомо, що в процесі навчання, проходження виробничої практики, проживання у гуртожитку відбуваються події, які потребують особливої педагогічної уваги, за своєю природою є неоднозначними і потребують кваліфікованого педагогічного втручання. У цих випадках психолог може бути залучений в якості експерта. Його завданням може бути, наприклад: визначення мотивів поведінки учасників конфлікту; відповідність дій вихователів чи педагогів віковим та індивідуально-психологічним особливостям учнів; оцінка етичної правомірності тих чи інших дій педагога; дієвість педагогічних прийомів і методик саме для цієї категорії учнів та ін.

Необхідно особливо наголосити на тому, що майже усі види робіт, що були описані вище, працівники психологічної служби мають виконувати у тісній співпраці з педагогами, майстрами виробничого навчання та адміністрацією навчального закладу.

Завдання керівника ПТНЗ у плані розвитку психологічної служби створити умови і дати час для того, щоб спеціалісти, які приходять на роботу, розуміли специфіку контингенту ПТНЗ, специфіку навчально-виховного процесу, вимоги до педагогічних працівників і основну проблематику, з якою йому доведеться працювати.

2.4. Діяльність психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації

Основним документом, яким регулюється діяльність психологічної служби вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (технікуми, училища, інститути, коледжі та ін.), як і решти навчальних закладів, виступає Положення про психологічну службу системи освіти.

При цьому можна впевнено стверджувати, що у діяльності психологічної служби *ВНЗ I-II рівня акредитації* є суттєві відмінності у порівнянні із загальноосвітніми навчальними закладами. Навчання у вищому навчальному закладі створює нові, принципово відмінні умови для професійного навчання, розвитку і формування зрілої професійно орієнтованої особистості студента. Статус студента спричиняє зміни у самоставленні, мотивації, соціальній ситуації розвитку молодшої людини, відкриваючи безліч можливостей. При цьому, проблеми соціального та професійного становлення, адаптації до нових умов навчання та переходу до відповідального дорослого життя вимагають від психологічної служби якісно інших підходів та засобів, ніж в умовах середнього загальноосвітнього навчального закладу.

Важливим напрямом діяльності психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації є психологічне забезпечення профілактики девіантної та аддиктивної поведінки серед студентів, конфліктів та особистісних проблем. Така специфіка зумовлена, в першу чергу, віковими особливостями студентів, а також великій кількості нових умов існування, в які потрапляє молода людина, поступаючи до ВНЗ.

До специфічних завдань психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації належить допомога всім учасникам навчально-виховного процесу в адаптації: до умов навчання, професійній, психологічній та

соціальної. Не секрет, що для більшості викладачів, майстрів, вихователів студенти виступають у ролі «наші діти», що, в свою чергу, певним чином викривлює, сповільнює процес особистісного та професійного становлення молодшої людини. Завдання психологічної служби коректно, але наполегливо, допомагати педагогічному колективу та студентам формувати новий статус студента – «колега, майбутній фахівець». Процес професійного становлення дуже тісно пов'язаний із особистісним розвитком, зокрема у питаннях самоідентифікації, самооцінки «хто я є?», «як мене сприймають інші?». Великою мірою розвиток само ідентифікації студента залежить від ставлення та позицій педагогів, батьків. З іншого боку, проблеми девіації та аддикції, які у великій мірі властиві саме юнацькому віку, подекуди виникають на тлі не бажання дорослих «бачити» рівного у юнаках та юнках.

Серед напрямків діяльності психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації особливого значення набувають психологічна просвіта та психологічна допомога викладачам і студентам.

Як зазначає В.Г.Панок, «психологічна просвіта викладачів та студентів – покликана підвищувати їхню психологічну компетенцію, яка своєю чергою є важливою складовою психологічної культури особистості. Основні завдання тут такі: створення психологічного лекторію для викладачів та студентів, підготовка необхідних методичних рекомендацій, популяризація літератури, бесіди на психологічні теми, організація тематичних “круглих столів” тощо.

Психологічна допомога викладачам та студентам. Вона має здійснюватися передусім через індивідуальні консультації, бесіди, групові тренінги, інші форми психотерапевтичної роботи. Тут основною метою є сприяння особистісній інтеграції студентів і викладачів, узгодження їхніх особистих, соціальних та економічних інтересів. Важливою передумовою цього є ефективне реагування на конкретні психологічні проблеми, з якими стикається людина у своїй навчальній, професійній діяльності, в особистому житті. Це можуть бути, наприклад, проблеми, пов'язані з труднощами у навчанні. І завдання психолога – визначити причини таких складнощів, які можуть укорінюватися в когнітивній або особистісній сфері студента, та надати конкретні рекомендації з їх подолання»[30].

Основними завданнями у справі надання психологічної допомоги викладачам та студентам (за Н.В. Чепелевою і Н.І. Пов'якель) є:

– консультативна допомога у розв'язанні гострих життєвих проблем, криз, внутрішніх конфліктів;

– консультативна та обмежена рамками закладу психотерапевтична допомога у виробленні адекватних форм поведінки, комунікативних умінь у різноманітних життєвих, навчальних та професійних ситуаціях;

– сприяння позитивному розв'язанню конфліктів у педагогічних колективах, студентських групах тощо.

2.5. Діяльність психологічної служби позашкільних навчальних закладів

Діяльність психологічної служби у позашкільних навчальних закладах у сучасних умовах набуває особливого значення оскільки має на меті забезпечити створення сприятливих соціально-психологічних умов для творчого розвитку особистості дітей та підлітків на різних вікових етапах – від дошкільного до юнацького – і проведення психологічно-педагогічної роботи з розв'язання різноманітних психологічних проблем, що виникають у процесі творчої діяльності, соціальної поведінки, розвитку особистості підростаючого покоління.

Саме ці вимоги створюють сукупність завдань, які покладено на фахівців психологічної служби позашкільних навчальних закладів в сучасних умовах. Впровадження компетентнісного підходу у позашкільній освіті ставить перед психологічною службою завдання психологічного супроводу творчої, пізнавальної та соціальної діяльності вихованців та педагогічних колективів. Відтак, набувають особливого специфічного змісту основні функції психологічної служби: діагностика, профілактика, корекція, просвіта та прогностика.

Так, діагностика творчих здібностей, особливостей обдарованих у різних напрямках дітей допомагає визначити індивідуальні можливості та напрямки розвитку вихованців гуртків та колективів, допомогти вихователям та педагогам розробити індивідуальні траєкторії та темп розвитку.

Особливої уваги психологічної служби потребує розвиток соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів. На відміну від загальноосвітніх навчальних закладів, тимчасові дитячі колективи найчастіше є різновіковими та об'єднані інтересом до обраного напрямку діяльності, відтак, певною мірою, відтворюють реальні соціальні умови. Такі умови є гарним підґрунтям для формування активної життєвої позиції, розвитку готовності до безперервної освіти, конкурентної боротьби на ринку

праці, потребу ініціативно включатись у систему економічних відносин, підприємницьку діяльність, що є надзвичайно актуальними соціальними якостями в умовах мінливого світу.

Для досягнення цієї мети психологічна служба координує свої дії з керівництвом, педагогічним колективом позашкільного закладу, батьками гуртківців, громадськістю та всіма зацікавленими особами й установами. Психологічна служба керується в своїй діяльності інтересами дітей та підлітків.

«Психологічна служба позашкільного закладу здійснює свою роботу у таких напрямках (за В.В. Рибалкою):

– безпосередня психологічна робота з дітьми, керівниками гуртків, студій, секцій, адміністрацією закладу, батьками й родичами гуртківців, усіма зацікавленими особами та установами шляхом спілкування, зустрічей, бесід, індивідуальних та групових консультацій, нарад, психологічно-педагогічних консилиумів, "круглих столів", конференцій, семінарів, лекцій, дискусій тощо;

– гурткова робота з дітьми та підлітками у спеціально організованих гуртках психологічного профілю – психології, самовиховання, філософії, логіки, педагогіки та ін.;

– клубна робота, яка передбачає популяризацію психологічних знань серед дітей і підлітків членами клубів психологічного профілю. Ця робота може проводитися також через засоби масової інформації регіону проживання гуртківців і, по можливості, самого позашкільного закладу;

– інструктивно-методична робота, яка полягає в розробці методичних матеріалів – навчальних планів, програм, рекомендацій, пам'яток з організації психологічно-педагогічної допомоги дітям, керівникам гуртків, батькам з урахуванням конкретних соціальних, економічних, екологічних умов;

– науково-дослідна робота серед гуртківців, педагогів, батьків, яка передбачає вивчення окремих проблем та питань, що можуть виникати при використанні рекомендацій чи методів психологічної служби. Цей напрям роботи пов'язаний з науковим аналізом негативних проявів у поведінці й творчій діяльності учнів. Він базується на використанні відповідних методів дослідження – спостереження, експерименту, опитування, тестування тощо».[30]

***

У другому розділі розкрито особливості організації та змісту діяльності фахівців психологічної служби системи освіти у навчальних закладах різного типу.

Діяльність психологічної служби передбачає створення системи наскрізного психологічного та соціально-педагогічного супроводу дитини та її родини.

Основним завданням психологічної служби дошкільного навчального закладу є створення умов для успішного навчання та гармонійного розвитку дитини у ситуаціях взаємодії із однолітками і дорослими. Специфічною особливістю діяльності психологічної служби ДНЗ є акцент на корекційно-розвивальній роботі, що має на меті відновлення цілісності особистості, балансу психодинамічних сил, гармонізації внутрішнього світу та модифікацію поведінки дитини засобами збагачення та зміни соціального середовища та навчання нових форм поведінки.

До основних завдань психологічної служби ЗНЗ можна віднести створення умов для ефективної адаптації до умов навчання у школі (1-й, 5-й, 10-й класи), досягнення оптимального рівня розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та моральної сфер особистості, набуття соціального та особистісного досвіду.

Основним документом, що супроводжує учня під час навчання у ЗНЗ є карта розвитку, яка заповнюється протягом всього періоду навчання та використовується для надання своєчасної допомоги учневі, його батькам та педагогам у подоланні проблем у навчанні та поведінці.

Специфічною особливістю діяльності психологічної служби ЗНЗ є комплекс напрямів діяльності, що забезпечує всі аспекти психологічної та соціально-педагогічної допомоги учневі, його родині.

Робота психологічної служби ПТНЗ має свою специфіку, враховуючи специфіку навчального закладу. Передусім, це пов'язано професійним характером навчання, з одного боку та віковими особливостями підліткового віку, пов'язаними з поширенням девіантної, аддиктивної, делінквентної поведінки. Важливою умовою ефективності діяльності психологічної служби ПТНЗ забезпечення єдності умов та вимог до учнів з боку педагогічного колективу, підвищення рівня психологічної культури, демонстрація професійної солідарності. Серед напрямів роботи психологічної служби: адаптація до умов проживання у гуртожитку, у новому місці (населеному пункті), новому учнівському колективі, новим умовам навчальної діяльності.

Діяльність психологічної служби ВНЗ I-II рівня акредитації, так як і ПТНЗ, в першу чергу, спрямована на адаптацію до нових умов життєдіяльності. Проте, специфічною особливістю її діяльності можна вважати завдання створення умов для формування професійних партнерських стосунків між студентським та педагогічним колективом. Питання професійної та особистісної само ідентифікації студентів у великій мірі залежать від розвитку саме такого рівня стосунків.

Психологічна служба позашкільної освіти має свої особливі завдання. В першу чергу, виявлення творчих здібностей та нахилів, створення умов для їх максимального розвитку (за індивідуальною траєкторією) та розвитку соціальної компетентності в умовах різновікових дитячих колективах.

Розділ 3. Організація окремих напрямів роботи психологічної служби. З досвіду роботи

3.1. Психолого-педагогічний супровід роботи з учнями у спеціалізованій школі

3.2. Програма роботи з батьками «Тренінг батьківської компетентності» (на матеріалах експериментальної роботи

3.О. Гаркавенко на базі навчальних закладів м.Києва)

3.1. Психолого-педагогічний супровід роботи з учнями у спеціалізованій школі¹³

Основними напрямками психолого-педагогічного супроводу учнів спеціалізованої школи є:

- виявлення закономірності творчого потенціалу дітей у рамках комплексної програми з урахуванням їх вікових особливостей;
- створення умов (загальні, навчальні, розвивальні та виховні принципи, освітні технології тощо) для розвитку цього потенціалу.

Розгортання роботи відбувається в декілька етапів.

По-перше, діагностика. Вона дає можливість отримати необхідну інформацію про учня, його розвиток, потенціальні можливості, потреби, життєві цінності. Накопичений досвід діагностичного підходу до організації навчально-виховного процесу допомагає розв'язанню актуальних педагогічних проблем.

По-друге, прогнозування, яке дає можливість перебудувати шкільне освітнє середовище, спроектувати зміст і напрямки індивідуальної навчальної траєкторії та розвитку дитини, створити сприятливі умови для задоволення освітніх і розвивальних потреб учнів, їх самопізнання та самореалізації, що тісно пов'язані з навчальною діяльністю.

По-третє, розвивальна, профілактична та корекційна робота як конкретна допомога, що супроводжується психологічною підтримкою учнів у процесі взаємодії з освітнім середовищем.

По-четверте, це реабілітація, яка дає можливість надавати допомогу дітям, учителям і батькам із питань розвитку дитини, адаптації до нових умов

---

¹³ [11] Жукова А., Мальцева В. Організація психологічного супроводу. - Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/psychology/988/>

навчання, розвитку та виховання.

Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості школяра можна розглядати як цілісну системно-організовану діяльність, у процесі якої створюються соціально, психологічні та суто педагогічні умови для успішного навчання й особистісного розвитку кожного учня в освітньому шкільному середовищі. Саме тому, така робота має стати не тільки питаннями психолога і соціального педагога, а й усієї педагогічно-батьківської спільноти школи.

Комплексна програма психолого-педагогічного супроводу (далі – ППС) орієнтована на всіх дітей з 1-го по 11-й класи будь-якого рівня інтелектуального розвитку.

Основною метою ППС є соціальний розвиток та індивідуальний розвиток кожного суб'єкта навчально-виховного процесу, підвищення його творчого потенціалу; інноваційна, освітня діяльність педагогів, яка пов'язана з упровадженням особистісно зорієнтованих технологій організації педагогічного процесу; соціалізація й індивідуальний розвиток учнів; запровадження ефективних психологічних технологій у практику освіти.

Виходячи із вищезазначеної мети, було визначено основні завдання ППС:

1. Визначення напрямів і необхідних умов індивідуального розвитку учасників психолого-педагогічного процесу всієї школи.

Системне відстеження (діагностика) психолого-педагогічного статусу учня та динаміки його психічного розвитку у процесі навчання.

2. Створення комплексної програми ППС (планування) на всіх етапах розвитку дитини.

Складання гнучких моделей організації навчально-виховного процесу, які можуть трансформуватися залежно від психологічних особливостей дітей. Розробка та ведення карт індивідуального розвитку учня.

3. Надання допомоги учням (профілактика) в їх особистісному розвитку.

4. Корекція, що передбачає певну систему та складається із взаємопов'язаних блоків моделі ППС:

- тестування;
- спостереження;
- анкетування;
- соціальне опитування.

5. Розробка критеріїв ефективності діяльності учасників навчально-виховного процесу, аналіз результатів моніторингу розвитку особистісних параметрів.

У школі запроваджено такі форми та напрямки діяльності з ППС:

- Розробка комплексної програми психологічного розвитку й освіти дитини, починаючи з 1-го класу.
- Діагностика (визначення індивідуальних особливостей дитини за спеціальними психодіагностичними методиками).
- Розвивальна робота (проведення занять з учнями з розвитку пам'яті, уваги, мислення тощо згідно з програмами розвивальних курсів; тематичні соціально-психологічні тренінги: групові заняття, спрямовані на вирішення конкретних завдань, наприклад, орієнтація учнів на здоровий спосіб життя, розвиток комунікативних навичок, лідерських умінь тощо).
- Профілактична робота (індивідуальні консультації - особистісно спрямоване спілкування психолога з дитиною або дорослим (учителі, батьки) для з'ясування питань і здійснення допомоги відповідно до потреб людини, яка звернулась до психолога; робота з обдарованими дітьми - інтенсифікація пізнавальної діяльності та розвиток креативності в обдарованих дітей, які прагнуть самовдосконалення та самореалізації; психологічна підготовка дітей до участі в олімпіадах, конкурсах, заходах Малої академії наук тощо; профконсультації та профорієнтація з учнями старших класів щодо самореалізації у професії та пошуку сенсу життя, професійне самовизначення).

Комплексне застосування цих напрямів ППС дозволяє дослідити стартові можливості та динаміку розвитку дитини в освітньому процесі, надати підтримку й допомогу учням у рішенні завдань розвитку, навчання, виховання, соціалізації. Це передбачає професіоналізм адміністрації, педагогічних працівників, психолога, соціального педагога, їх здатність до системного аналізу проблемних ситуацій, програмування та планування діяльності, спрямованої на їх вирішення, об'єднання з цією метою всіх учасників освітнього процесу (учня, батьків, педагогів, адміністрації тощо).

Комплексна програма ППС дітей різних вікових категорій складається з двох блоків:

І БЛОК - ДІАГНОСТИКА ТА ПРОФІЛАКТИКА

Підпрограми:

- Визначення психологічної готовності дітей до навчання.
- Комплексного підходу до розв'язання проблем перехідного періоду в житті дитини (1-4-й класи).
- Вивчення рівня готовності учнів 4-х класів до переходу у школу II ступеня.
- Психологічного обстеження та профілактики учнів у період адаптації при переході з школи I ступеня до школи II ступеня.
- Професійного самовизначення старшокласників.

II БЛОК - ПРОГРАМИ КУРСІВ РОЗВИТКУ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОСВІТИ

- Курс «Пізнай себе» для учнів 1-4-х класів.
- Курс «Як вирішувати свої проблеми» для учнів 5-х класів.
- Програма для учнів 6-7-х класів «Світ почуттів і волі людини».
- Програма «Коло спілкування» для учнів 8-9-х класів.
- Програма для 9-х класів «Людина і світ професій».
- Програма «Психологія особистості» для учнів 10-х класів.
- Програма «Психологія міжособистісних стосунків» для учнів 11-х класів.

Під час розвивальної роботи використовуються різноманітні форми та методи. Це рольові, психологічні та розвивальні, дискусійні ігри, емоційно-символічні вправи та ігри, творчі завдання. Перед педагогом і психологом постає дуже важливе завдання: допомогти дітям у розвитку особистісної спрямованості, позитивного уявлення про свої можливості, свій внутрішній світ, сприяти саморозвитку, створювати умови для самопізнання, розкриття потенціалу власної особистості. Дорослий на заняттях - не тільки опора для дитини, він спонукає до знаходження та прийняття самостійних рішень, допомагає визначити необхідну міру відповідальності.

3.2. Програма роботи з батьками «Тренінг батьківської компетентності» *(за матеріалами експериментальної роботи Гаркавенко З.О. на базі навчальних закладів м. Києва)*

Основна мета програми: підвищення рівня батьківської компетентності та активне залучення батьків до участі в освітньому процесі.

Програма передбачає проведення протягом навчального року комплексу заходів: серії тренінгів для батьків учнів різних вікових груп

(«молодша школа», «середня школа», «старша школа»), семінарів-тренінгів для класних керівників (в рамках роботи методичного об'єднання класних керівників). Серед завдань, які вирішувались у програмі – створення постійних ефективних зв'язків: «класний керівник – батьки», «практичний психолог – класний керівник», «соціальний педагог – батьки»; формування єдиного інформаційно-понятійного поля; підвищення загального рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Програми тренінгів розроблялись із врахуванням можливості їх проведення не тільки фахівцями (психолог, соціальний педагог), а й класними керівниками (тематичні батьківські збори, виховні години тощо).

Важливе значення у процесі підготовки до проведення програми має формування відповідної мотивації у батьків щодо участі в навчально-тренувальних заходах. Не секрет, що в більшості своїй, сучасні батьки опікуються виключно проблемами забезпечення існування дитини. А щодо виховання та формування особистості дитини – це опиняється не на першому і навіть не на другому місці. Про це переконливо свідчать і результати тест-тренінгу, який було проведено в ході підготовки до програми навчання.

Тест-тренінг – коротка за часом та кількістю вправ навчальна дія, яка має на меті ознайомлення учасників із поняттям тренінг та його процедурами (визначення автора).

Завдання тест-тренінгу полягало у виявленні основних мотивацій батьків та їх розуміння справжніх потреб дитини, а також готовності до самовдосконалення. Процедура передбачала постановку трьох питань, які було запропоновано батькам в ході батьківських зборів на початку навчального року у вигляді таблиці.

<i>Що я хочу дати своїй дитині?</i>	<i>Що я можу дати своїй дитині?</i>	<i>Чого дитина чекає від мене?</i>

Ведучий зборів (практичний психолог) запропонував дати відповідь на перше запитання. Відповіді озвучувались вголос та обговорювались всіма учасниками зборів. Серед відповідей найбільше зустрічалось: дати освіту, матеріальне благополуччя, щастя, здоров'я, гарне оточення тощо.

Варто зазначити, що в процесі обговорення виявилось, що більшість батьків не можуть дати понятійного опису названих категорій, що певною мірою свідчить про доволі узагальнений, подекуди абстрактний характер бажання щось давати.

Після уточнення цих понять, батькам було запропоновано дати відповідь на друге питання щодо можливості дати бажане. Звісно, виявилось, що більшість із названих понять не знаходиться у площині «можливостей» батьків. Так, наприклад, «дати освіту» - значить оплатити цю освіту, відтак необхідно мати фінансові можливості, яких у більшості учасників або не має, бо існують лише у вигляді «майбутніх зусиль самих батьків». Теж саме можна сказати і про «щастя, здоров'я, любов».

Проте, цікавою і важливою виявилась третя частина завдання. Даючи відповіді на питання щодо очікування дітей, більшість батьків проявила елементарне незнання своїх дітей, їх бажань і прагнень. Відповіді носили стереотипний, дуже загальний характер. Переважна більшість виокремила виключно споживацькі очікування дітей.

Підсумком розмови стала актуалізація низки батьківських потреб. По-перше, більше спілкуватись із власними дітьми, щоби краще їх розуміти; по-друге, необхідність уточнення власних можливостей та очікувань, і по-третє, необхідність підвищувати свій особистісний рівень. Саме це і стало початком наступного кроку у програмі, формування тематики тренінгових занять.

Наступним кроком програми було проведення серед батьків (за віковими групами учнів) анкетного опитування, в якому пропонувалось визначити серед переліку тем, найбільш актуальні для респондентів.

Для молодшої школи було запропоновано наступні теми:

1. Адаптація дитини у школі – роль і участь батьків.
2. Організація вільного часу дитини: зміст і самостійність.
3. Допомога дитині вчитись радісно: техніки і вправи для батьків.
4. Статеве виховання молодших школярів.
5. Виховний потенціал сім'ї: ростимо гармонійну дитину.
6. Батьківська увага: де і як знайти час на дитину?
7. Пізнання світу дитиною: роль і місце батьків.

Аналіз результатів вибору тем свідчить про найбільш актуальні проблеми які турбують сучасних батьків молодших школярів.

Таб. 3.1. Рейтинг тем тренінгів серед батьків учнів молодшої школи¹⁴

Тема тренінгового заняття	% виборів (до загального числа опитаних)
Допомога дитині вчитись радісно: техніки і вправи для батьків.	64
Організація вільного часу дитини: зміст і самостійність.	45
Адаптація дитини у школі – роль і участь батьків.	39
Статеве виховання молодших школярів.	36
Виховний потенціал сім'ї: ростимо гармонійну дитину.	27
Батьківська увага: де і як знайти час на дитину?	18
Пізнання світу дитиною: роль і місце батьків.	18

Для батьків учнів основної школи було запропоновано визначитись серед таких тем:

1. Позитивна самооцінка дитини – умова успішного розвитку.
2. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах.
3. Батькам про права дитини.
4. Індивідуальність підлітка.
5. Партнерська сім'я – що це?
6. Підлітковий вік і фактори виникнення відхилень у поведінці.

Таб. 3.2. Рейтинг тем тренінгів серед батьків учнів середньої школи

Тема тренінгового заняття	% виборів (до загального числа опитаних)
Підлітковий вік і фактори виникнення відхилень у поведінці.	62
Індивідуальність підлітка.	50
Позитивна самооцінка дитини – умова успішного розвитку.	48
Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах.	21
Партнерська сім'я – що це?	8
Батькам про права дитини.	5

Для старшої школи було запропоновано наступний перелік тем:

1. Підлітковий та юнацький вік: місце і роль батьків.
2. Професійна орієнтація юнацтва – час самостійного вибору.
3. Взаємовідносини і взаємостосунки: особливості юнацького віку.
4. Статеве виховання: як запобігти небажаним наслідкам.

¹⁴ Тут і далі представлено узагальнені результати опитування батьків навчальних закладів, які брали участь в експериментальній програмі: сш 207 Деснянського р-ну, сш №78 Печерського р-ну, гімназія «Гармонія» Дніпровського р-ну, гімназія №136 Дарницького р-ну м.Києва.

5. Самоорганізація особистості в юнацькому віці: участь батьків у дорослішанні дитини.

6. Життєве проектування юнаків: психологічні особливості.

7. Партнерські стосунки з дорослими дітьми: прагнення та перешкоди.

Таб. 3.3. Рейтинг тем тренінгів серед батьків учнів старшої школи

Тема тренінгового заняття	% виборів (до загального числа опитаних)
Професійна орієнтація юнацтва – час самостійного вибору.	52
Життєве проектування юнаків: психологічні особливості.	48
Статеве виховання: як запобігти небажаним наслідкам.	43
Взаємовідносини і взаємостосунки: особливості юнацького віку.	39
Підлітковий та юнацький вік: місце і роль батьків.	35
Партнерські стосунки з дорослими дітьми: прагнення та перешкоди.	35
Самоорганізація особистості в юнацькому віці: участь батьків у дорослішанні дитини.	17

Окрім тематики тренінгових занять, в опитувальній анкеті батькам було запропоновано визначити зручний день і час для проведення тренінгів. Опитування проводилось двома шляхами: на батьківських зборах та передаванням анкет через дітей із подальшим їх поверненням. Про результати та графік проведення тренінгів батьків попереджали шляхом передавання інформаційних листів (через дітей), розміщення оголошення на сайті навчального закладу, а також «на батьківській стіні» (групі) навчального закладу у соцмережах.

За результатами опитування протягом навчального року було проведено по три тематичних тренінги з кожною групою батьків (молодша, середня і старша школа).

Для батьків учнів молодшої школи:

1. Допомога дитині вчитись радісно: техніки і вправи для батьків.
2. Організація вільного часу дитини: зміст і самостійність.
3. Адаптація дитини у школі – роль і участь батьків.

Третій тематичний тренінг проводився за участі класоводів, що дало доволі цікаві результати. Уявлення про соціальні ролі (і батьки і вчителі мали можливість «зіграти» ролі і тих й інших) виявились доволі «розмитими». Так,

наприклад, питання чи має вчитель початкової школи виступати в ролі «мами» для першокласників викликав жваву дискусію, оскільки в процесі розмови виявились очевидні протиріччя. З психологічної точки зору не можна створювати для дитини ситуацію вибору між мамою (доброю, лагідною, турботливою) та іншою «мамою» (якщо вчитель виявляє саме такі характеристики поведінки). Це може призвести до небажаних проявів поведінки дитини. З іншого боку, чи має мама бути «вчителькою» (проявляючи в побуті характерні для ролі вчителя зразки поведінки: прагнення контролювати та оцінювати навчальні здобутки дитини тощо). Підсумком тренінгу стало уточнення соціально-рольової моделі поведінки батьків та вчителів в процесі адаптації дитини. Також було розглянуто питання адаптації дитини при переході у середню школу, основні дії батьків на допомогу дитині у переключенні від канікулярного часу на навчальний.

Для батьків учнів основної школи було проведено тренінги з наступною тематикою:

1. Підлітковий вік і фактори виникнення відхилень у поведінці.
2. Індивідуальність підлітка.
3. Позитивна самооцінка дитини – умова успішного розвитку.

Більшість учасників тренінгів батьки, які мають двоє дітей, що навчаються у молодшій та основній, або основній та старшій школі. Програми тренінгів містили таке завдання, як уявити свою дитину, її бажання, прагнення, страхи. Для таких батьків було доволі складно зосередитись на одній дитині, щоби більш точно представити та деталізувати проблеми своєї дитини. Обговорення проблеми виховання в родині, де є декілька дітей стало одним із найскладніших та важливіших питань. Суттєвим результатом, який зазначили учасники, стала поява переконання: «мої діти різні і потребують різних підходів», а також актуалізація потреби у додаткових консультаціях зі шкільним психологом щодо особливостей виховання в родині братів та сестер, дітей однієї статі, але різного віку тощо.

Для батьків учнів старшої школи було проведено тренінгові заняття за такою тематикою:

1. Професійна орієнтація юнацтва – час самостійного вибору.
2. Життєве проектування юнаків: психологічні особливості.
3. Статеве виховання: як запобігти небажаним наслідкам.

Найбільш складним у проведенні тренінгів для батьків підлітків та юнаків виявились непереборні стереотипи на кшталт «я сказав, так має бути», «батьки повинні контролювати своїх дітей», «я так живу, значить так правильно». Обговорюючи психологічні особливості юнацького віку дорослим дуже складно уявити своїх дітей «здатними бути самостійними». Саме ці проблеми стали наріжним каменем формування толерантного ставлення до «потенційної та актуальної самостійності» юнаків та підлітків.

Окремої уваги заслуговують питання професійної орієнтації та самостійності дітей у цьому питанні. Гаряча дискусія розгорнулася навколо питання «чи варто дозволяти дитині робити самостійний вибір професії?» та «як не дати припуститися помилки у виборі професії?» Більшість батьків, маючи певний життєвий досвід, ретранслюють його беззастережно на своїх дітей: «професія має бути прибутковою, навіть якщо вона не подобається», «треба поступати в такий інститут, на який вистачить грошей» тощо. Майже ніхто із батьків не «бачить» робітничого спрямування розвитку своєї дитини, опанування професій не пов'язаних із здобуттям вищої освіти. Це доволі характерний симптом, який ілюструє настрої, які панують у суспільстві.

Серед іншого, було актуалізовано та детально обговорено проблему «а моя дитина не хоче бути ні ким, вона не знає, куди їй поступати». Фактично, тренінг перетворився на дискусію з цих питань. Проте, це й було найбільш ефективним, оскільки учасники обговорювали проблему та шукали шляхи для її вирішення. Підсумком стало формування чіткої та доволі парадоксальної тези: «школа та держава мають подбати про те, щоби у наших дітей було більше інформації про професії». Оскільки серед учасників тренінгу були й вчителі (батьки дітей, що навчаються в цій школі), наслідком цієї дискусії стало винесення цього питання на засідання методоб'єднання класних керівників старшої школи.

Варто зазначити, що активність відвідування батьками тренінгів, не зважаючи на виявлене бажання та актуалізацію тем, була різною (від 5 до 25 осіб на тренінгу). До речі, самі учасники зазначали, що теми важливі й актуальні, але поточні справи та проблеми подекуди унеможливають участь у заняттях.

Другим напрямком нашої програми є співпраця психологічної служби (соціальний педагог та практичний психолог) з методичним об'єднанням класних керівників.

Основне завдання цієї частини програми було синхронізувати процеси проведення тренінгів батьківської компетентності із тематикою батьківських

зборів, які планувались із врахуванням тем тренінгів для батьків та тематикою класних годин. Необхідність такої роботи зумовлена декількома причинами. Справа в тому, що більшість класних керівників, класоводів не маючи спеціальної психологічної освіти, із великим застереженням ставляться до проведення певних заходів, очікуючи, що шкільний або залучений психолог буде проводити таку роботу із батьками їх класу. Проте, взаємодія батьків та класного керівника – окремий, дуже важливий процес, до якого деякі класні керівники виявляються не готовими. Психолог чи соціальний педагог не може замінити собою класного керівника у взаємодії із батьками. Особливо це проявляється у випадках проведення батьківських зборів, де батьки «посідають» ролі учнів, а класний керівник починає їх виховувати. Це, на нашу думку, є однією із ключових причин невисокої активності батьків, їх небажання йти до школи, класного керівника.

Завдання психологічної служби навчального закладу у цьому напрямку полягає у змістовній та методичній допомозі класоводу, класному керівнику вибудувати ефективні та довготривалі стосунки із батьками класу, які базуються на взаємному прагненні зробити життя та розвиток дітей щасливими та перспективними. Семінари та тренінги для класоводів та класних керівників мали на меті розвиток навичок партнерського спілкування із батьками, обговорення «складних» та «незручних» тем, активізації батьківського комітету класу для допомоги іншим батькам у складних життєвих ситуаціях.

Інший тематичний напрям роботи із методичним об'єднанням класних керівників – тренінги щодо проведення тематичних класних годин, які б узгоджувались із темами батьківських тренінгів. Така змістовна синхронізація значно посилює й виховний ефект від класних годин й результативність батьківських тренінгів, оскільки передбачається «обмін інформацією» між дітьми та батьками.

Таким чином, напрям роботи із батьками охоплює своїми заходами не тільки батьківську громаду школи, а також і педагогічний й учнівський колектив.

***

У третьому розділі методичних рекомендацій представлено декілька фрагментів з досвіду роботи психологічних служб навчальних закладів з різних напрямів.

На нашу думку, доволі цікавим та неординарним є досвід розробки та впровадження програми психолого-педагогічного супроводу учнів спеціалізованої школи. Безумовно, кожен такий досвід завжди має як позитивні сторони, так і недоліки. Єдине, на що варто зауважити, що проведення будь-якої експериментальної роботи у навчальному закладі має супроводжуватись якісною науково-методичною підтримкою з боку районної (обласної) психологічної служби.

Представлений приклад роботи психологічної служби школи із батьками є результатом експериментальної роботи на базі декількох навчальних закладів м. Києва. На думку учасників цієї роботи (за результатами опитування представників адміністрацій) така комплексна робота сприяла дійсним змінам у взаєминах між школою та батьками. Найголовніше, батьків у школі побільшало. Вони приходять за порадами (кількість зустрічей із психологом, вчителями, адміністрацією збільшилась вдвічі), активніше цікавляться шкільним життям дітей (беруть участь у загальношкільних та класних заходах), в якості волонтерів беруть участь у вирішенні організаційних та навчально-виховних завдань. Яскравим свідченням зближення школи та родини стало збільшення кількості чоловіків (татусів, дідусів) на шкільних зборах, заходах, святах. Загалом зменшилась доля звернень батьків із претензіями до школи, що якраз і свідчить про покращення атмосфери освітнього середовища, встановлення довіри та взаєморозуміння.

Післямова

Жанр методичних рекомендацій передбачає, що читач отримує інструкцію щодо використання або застосування певного інструментарію. Нам було важливо донести до кожного керівника навчального закладу ідею, що Психологічна служба – це певний інструмент в руках управлінця, який може йому допомогти якомога ефективніше здійснювати свою керівну функцію.

Саме тому, наприкінці, ми звертаємось до всіх, кому до рук потрапили наші методичні рекомендації, із проханням: надсилайте нам свої думки та міркування, наскільки вдалою вийшла ця спроба, можливо варто окремі питання прояснити більш детально. В будь-якому разі, будемо вдячні за відгуки та побажання, що дасть нам можливість покращувати діяльність психологічної служби, разом із вами робити навчально-виховний процес більш цікавим, змістовним та ефективним.

Наостанок, автор висловлює велику подяку всім колегам, які доклали неймовірних зусиль, щоб цей методичний твір набув максимальної корисності для читача.

*Із вдячністю,
автор-упорядник, З. Гаркавенко.*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 237 с.
2. Бернс Р. В. Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс ; перевод с англ. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
3. Бурменская Г. Б. Возрастно-психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей / Г. Б. Бурменская, О. А. Караванова, А. Г. Лидерс. – М. : МГУ, 1990. – 134 с.
4. Венгер А. Л. Психологическое консультирование и диагностика : практическое руководство : Ч. 1 / А. Л. Венгер. – М. : Генезис, 2001. – 160 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; гл. ред. А. В. Запорожец. – М. : Педагогика, 1983-1984 – . – Т. 4: Детская психология / Под ред. Д. Б. Эльконина. – 1984. – 432 с., ил. — (Акад. пед. наук СССР).
6. Гаркавенко З. О. Науково-практичне забезпечення системи методичного супроводу діяльності працівників психологічної служби системи освіти / З. О. Гаркавенко // Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК / [Гаркавенко З. О., Гобод І. Ю., Жук Т. В. та ін. ; наук. ред. В. Г. Панок, І. І. Цушко]. – [2-е вид., випр.]. – К. : Ніка-Центр, 2014. – С. 28-54.
7. Гильбух З. Б. Методика распределения первоклассников по классам различных типов / З. Б. Гильбух, С. Л. Коробко, Л. Л. Андрющенко. – К., 1988. – 58 с.
8. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики / И. В. Дубровина ; Науч.-исслед. ин-т общей и педагог. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 232 с.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг.ред.проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
10. Єсіп О. Психологічна служба в ДНЗ : семінар-тренінг для практичних психологів і методистів / О. Єсіп // Психолог. – 2008. – № 22/24. – С. 16-19.
11. Жукова А., Мальцева В. Організація психологічного супроводу. - Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/psychology/988/>
12. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / Упоряд. Панок В. Г., Цушко І. І., Обухівська А. Г. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 436 с.

13. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби і ПМПК системи освіти України / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська. – К. : Шкільний світ, 2008. – 256 с.
14. Кандиба Т. Адаптація дошкільників до умов ДНЗ: корекційно-розвивальне заняття / Т. Кандиба // Психолог. – 2008. – № 22/24. – С. 20-21.
15. Карабаєва І. І. Наука – практиці: інтерактивні методи в роботі практичного психолога / І. І. Карабаєва // Обдарована дитина. – 2010. – № 3. – С. 28-38.
16. Колесіна Т. Діагностика і корекція психічного розвитку дітей / Тетяна Колесіна // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 30–3 ; № 6. – С. 40–43. – (Превентивне виховання).
17. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
18. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : [навч. посіб.] / С. Б. Кузікова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 384 с.
19. Лаврентьева Г. П. Практична психологія для вихователя / Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко. – К. : ВПОЛ, 1993. – 38 с.
20. Лахтадир О. М. Робота психолога ДНЗ з дітьми раннього та молодшого дошкільного віку / О. М. Лахтадир // Психологічна газета. – 2010. – № 8. – С. 11-20.
21. Лист МОН України №1/9-374 від 25.07.2014 р. «Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році» - Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2656>
22. Лушин П. В. Психологічна служба педінституту: теоретико-експериментальні проблеми / П. В. Лушин // Практична психологія і школа : Матеріали Міжнар. наук.-практич. конф. – К., 1993. – С. 15 - 21.
23. Максимова Н.А. Методичні рекомендації щодо здійснення психологічного супроводу навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів. - Режим доступу: <http://osvitayahotin.org.ua/index.php/zahalna-serednia-osvita/psikhologichna-sluzhba/181>.
24. Моргун В. Ф. Нарис проекту концепції Психологічної служби України / В. Ф. Моргун // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7. – С. 5-12
25. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби : Т. 1 [Навч.-метод. посіб.] / За ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр,

2005. – 328 с.

26. Обухівська А. Сучасна діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій / А. Обухівська, І. Луценко // Дошкільне виховання. – 2010. – № 6. – С. 13-20.

27. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – [2-е изд., дораб.] – М. : Просвещение ; Учебная литература, 1996. – 352 с.

28. Основи практичної психології : [Підруч. для студентів ВЗО] / авт. кол-в В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева ; гол. ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

29. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія : Вісник АПН України. – 1994. – № 2. – С. 17 – 37.

30. Панок В. Г. Психологічна служба : [Навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2012. – 488 с.

31. Панок В. Г. Основи психологічних знань. Факультативний курс для старших класів школи: навчально-методичний план і програма / В. Г. Панок, С. В. Лазаревський, В. І. Барко. – К. ; Тернопіль, 1994.

32. Панок В.Г. Психологічна служба у професійно-технічних навчальних закладах / В.Г. Панок // Професійно-технічна освіта – 2014. - №3(64). – с.48-51.

33. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : [Монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

34. Практична психологія у системі освіти: питання організації та методики : Матеріали на допомогу шкільним психологам, соціальним педагогам, класним керівникам / М-во освіти і науки України, Ін-т систем. досліджень освіти ; За заг. ред. В. Г. Панка.– К. : ІСДС, 1995. – 132 с.

35. Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України: наказ МОН України 20.04.2001 р. №330. - "Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України", N 10, травень, 2001 р

36. Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів : наказ МОН України N 691 від 19.10.2001. - "Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України", N 1/2002

37. Положення про психологічну службу системи освіти : Наказ

03.05.1999 р. № 127 (у редакції наказу від 02.07.2009 № 616) – чинний з 23 липня 2009 р. – офіц. вид. – К. : М-во освіти і науки України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0687-09>.

38. Рабочая книга школьного психолога / авт.. кол.: И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова и др.; Под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1991. – 303 с. : ил. – (серия «Психол. наука – школе»).

39. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : [Навч. посіб.] / В. В. Рибалка. – К: ІЗМН, 1996. - 236 с.

40. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека / Карл Роджерс ; пер. с англ. М. М. Исениной, под ред. д.п.н. Е.И.Исениной. – М. : Прогресс, 1994. – 484 с.

41. Розвиток психологічної служби та психолого-медико-психологічних консультацій системи освіти України (підсумки роботи за 2005-2008 р.р.) / [Лунченко Н. В., Обухівська А. Г., Панок В. Г. та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 118 с.

42. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка : [Навч. посіб.] / Т. І. Сущенко. К. : ІСДО, 1996. – 144 с.

43. Чепелева Н. В. Роль психологічної служби вузу у становленні особистості фахівця / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку : Ч.4 (продовж.) Інноваційні технології в навчально-виховному процесі вузу : Матеріали Міжнар. наук, практ. конф. (Київ, 17-18 квітня 1996 р.). – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 1996. – С. 147 – 149.

44. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : [Навч. посіб.]. / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с.

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ КОМБІНОВАНОГО
ВИКОРИСТАННЯ НА CD-ROM

Автор-упорядник:

Гаркавенко Зоя Олександрівна

Гаркавенко З. О. Методичні рекомендації керівнику навчального закладу щодо діяльності психологічної служби [Електронний ресурс] / З. О. Гаркавенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. – 79 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.

Один електронний оптичний диск (CD-ROM).

Об'єм даних 0,9 Мб. Тираж 100 пр. Зам. 05-01

Обліково-видавничих аркушів – 4,0

Видавець і виготовлювач:

Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи,

01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 27-а,

тел/факс 252-70-11, e-mail: UCAP@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів

видавничої справи ДК №4537 від 07.05.2013